

A landscape photograph featuring a large, leafy tree on a grassy hill. A person is walking on the grass. The scene is reflected in a pond in the foreground. The sky is clear and blue.

Grondslag

in perspectief

Grondslag

in perspectief

Colofon

©2019 Apostolisch Genootschap

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie of digitale informatiedragers. De opname in deze uitgave van auteursrechtelijk beschermde werken van derden is, voor zover mogelijk en noodzakelijk, bij de desbetreffende uitgevers gemeld. Zij die menen rechten te kunnen doen gelden op niet aangemelde overgenomen citaten of illustraties, kunnen contact opnemen met de uitgever.

Wilt u iets uit deze uitgave gebruiken? Neem dan contact op via communicatie@apgen.nl.

Teksten: Henk Canten, Wim Hamberg, Ingrid Meester, Dick de Vos

Fotografie: Unsplash (omslag en pagina 4), Pexels (pagina 8, 30, 40 en 52)

Grafisch ontwerp: Merijntje Betzema

Druk: Tromp Drukkerij BV, Rotterdam

Inhoud

5	De grondslag van ons geloof	
6	Voorwoord	
7	Ter inleiding	
I. Over de beleving van en kijk op het leven en de plaats van de mens daarin		
10	Leven	Henk Canten
13	Ontzag en verwondering	Dick de Vos
15	God	Dick de Vos
18	Mens	Henk Canten
21	Liefde	Dick de Vos
23	Verantwoordelijkheid	Wim Hamberg
25	Verbondenheid en gelijkwaardigheid	Ingrid Meester
28	Vertrouwen en Moed	Wim Hamberg
II. Over de gerichtheid van het geloof		
32	Zin(geving)	Henk Canten
36	Levensgeluk	Ingrid Meester
38	Menswaardigheid	Henk Canten
III. Over het levend houden en verdiepen van het geloof		
42	Religiositeit	Dick de Vos
44	Humaniteit	Henk Canten
47	Inspiratie en bezieling	Wim Hamberg
49	Realiteit	Henk Canten
IV. Over het doen en werken vanuit het geloof		
54	Van geloven naar werken	Henk Canten
57	Solidariteit	Ingrid Meester
59	Compassie	Ingrid Meester
62	Duurzaamheid	Dick de Vos
64	Gemeenschap en individu	Wim Hamberg
66	Dankwoord	

De grondslag van ons geloof

*De schepping ervaren we als een niet te bevatten mysterie,
dat ons met ontzag vervult. We beseffen dat alle leven een eindig deel
is van een oneindig, ondeelbaar geheel.*

*Omdat we geloven dat alle leven uit één oorsprong voortkomt, willen we elk mens
als gelijkwaardig zien en steeds weer zoeken naar wat ons verbindt.*

*We geloven dat de macht waaruit alles ontstaan is, ook in mensen werkzaam
is en tot uitdrukking kan komen in liefdevol handelen. Vanuit dat besef willen
we zin aan ons leven geven.*

*Als we het woord 'God' gebruiken, doen we dat om een naam te geven
aan dat wat ons overstijgt en ontroert om zo, binnen de menselijke werkelijkheid,
ruimte te maken voor het onzegbare.*

*Wij ontlenen vertrouwen aan het vermogen om in alle levensomstandigheden een
liefdevol mens te zijn of opnieuw te worden. Dat vertrouwen geeft ons moed in het
eigen leven waarden als compassie, duurzaamheid en solidariteit beleefbaar te maken.*

*We voelen de verantwoordelijkheid om te kiezen voor deze waarden en willen
in liefde werken aan een menswaardige wereld. Apostolisch-zijn is geloven en werken.*

Het geeft zin aan ons bestaan en draagt bij aan ons levensgeluk.

*Het licht van de liefde willen we koesteren
en van generatie op generatie overdragen.*

Voorwoord

In de meerjarenvisie 'Meer dan het gewone' is als een van de speerpunten beschreven dat we ons geloofsverhaal willen actualiseren en versterken, waarmee het inhoudelijk kader voor de geestelijke verzorging wordt bepaald. Het apostolische werk kent in zijn geschiedenis vaker nieuwe verwoordingen van het geloofsverhaal. In november 2017 is, in het licht van de meerjarenvisie en na een brede consultatie onder de geloofsgenoten, de meest recente verwoording vastgesteld, onder de naam 'De grondslag van ons geloof'.

Deze vormt de inspiratie voor het boekje 'Grondslag in perspectief'. De schrijvers hebben een aantal woorden uit de grondslag uitgewerkt en in (historisch) perspectief geplaatst. In de inleiding leest u hiervan de achtergronden en de werkwijze.

Graag bied ik u dit boekje aan. Ik ben allen die op welke wijze dan ook hebben meegewerkt aan de totstandkoming hiervan zeer erkentelijk voor hun inspanning. Het resultaat mag er zijn. Kennis van de geschiedenis van ons geloof is belangrijk. Ik hoop dat het lezen en wellicht samen bespreken van deze teksten ons zal helpen de beleving van ons geloofsverhaal te versterken. Voor de geestelijk verzorger heb ik het vertrouwen dat dit boekje zal helpen bij de invulling van haar of zijn mooie en verantwoordelijke taak.

A. Wiegman, apostel

Ter inleiding

In 2016 startte een programma voor de versterking van ons geloofsverhaal. Het bestuur van het Apostolisch Genootschap vatte daarbij onder meer het idee op voor het samenstellen van een 'Canon voor het Apostolisch Genootschap'. Na de vraag aan ons om dit idee verder uit te werken en vervolgens handen en voeten te geven en na vele gesprekken lag er uiteindelijk een raamwerk. Een raamwerk, echter, voor een project dat de ambitieuze naam 'canon' niet kon dragen. Omdat dit project wel zó de moeite waard werd gevonden, werd de bestuursopdracht aangepast; we konden aan de slag met de *Grondslag in perspectief*.

Het doel van dit project is inzicht te geven in de wortels van wat nu als Grondslag van ons geloof wordt verwoord (zie tekst op pagina 5) en de kennis van die geschiedenis te vergroten ter versterking van de beleving van het geloofsverhaal anno nu.

Het project richt zich in het bijzonder (maar niet uitsluitend) op de geestelijk verzorgers binnen het genootschap ter ondersteuning bij hun voorbereiding op erediensten. Daarom is ingezet op een handzaam, toegankelijk en inspirerend eindproduct; twintig losse, korte teksten geschreven aan de hand van thema's die zijn ontleend aan de tekst van de Grondslag van ons geloof.

De twintig thema's lieten zich als volgt clusteren:

- I. over de beleving van en kijk op het leven en de plaats van de mens daarin,
- II. over de gerichtheid van het geloof,
- III. over het levend houden en verdiepen van het geloof en
- IV. over het doen en werken vanuit het geloof.

Dit project konden wij niet alleen volbrengen. Meerdere namen van potentiële schrijvers werden ons aangedragen. Ingrid Meester, Dick de Vos, Henk Canten en Wim Hamberg waren bereid hun tijd en kunde aan te wenden om te komen tot het caleidoscopische geheel van teksten dat nu voor u ligt. Teksten die zowel de verschillende invalshoeken per thema reflecteren alsook de elkaar aanvullende persoonlijkheden van de schrijvers.

De schrijvers hebben op eigen titel gewerkt maar in overleg en met inbreng van elkaar en van ons. Als projectgroep dragen we dan ook – en graag – gezamenlijk de verantwoordelijkheid voor het voor u liggende eindresultaat. Alhoewel, *eindresultaat*...

We realiseren ons terdege dat de teksten een momentopname vormen waarin de persoonlijke inbreng van de schrijvers doorklinkt en dat, ook gegeven de beperkte omvang van de uitwerkingen van de thema's, de beschreven geschiedenis niet volledig is. Het is dan ook de bedoeling van de projectgroep dat dit eindresultaat een *levend* document mag zijn dat in de loop van de tijd aangepast kan worden.

Pasen 2019 | Ab Geldof en Maud Marbus

I.
**Over de beleving van en kijk
op het leven en de plaats
van de mens daarin**

Leven

Ontzag en verwondering

God

Mens

Liefde

Verantwoordelijkheid

Verbondenheid en gelijkwaardigheid

Vertrouwen en moed

Leven

“Wie op een heldere nacht buiten op een bankje naar boven kijkt, ziet talloze sterren aan de hemel. En als je goed kijkt, zie je ook een nevelige band van licht: de Melkweg. Bijna alle objecten die je met het blote oog of met een verrekijker kunt zien, behoren tot ons Melkwegstelsel. Het telt naar schatting zo'n vijfhonderd miljard sterren! In het universum zijn er ongeveer honderd miljard vergelijkbare sterrenstelsels. Al met al zijn er in het heelal meer sterren dan er zandkorrels op aarde zijn. Onvoorstelbaar, toch?”¹

Hoewel de wetenschap al veel over het leven heeft ontdekt, is er nog veel onbekend. Voor zover we nu weten, vond het heelal ongeveer 13,8 miljard jaar geleden met een oerknal haar oorsprong. Onze aarde is zo'n 4,7 miljard jaar geleden ontstaan uit materiaal van ons zonnestelsel. Ze bleek elementen te hebben waardoor leven mogelijk was: een dampkring, zuurstof en water.

De eerste levensvormen waren waarschijnlijk primitieve eencelligen. Ongeveer 3,5 miljard jaar geleden was dat het begin van een onvoorstelbare evolutie tot enorm veel levensvormen boven de grond en in het water. Zo'n 65 miljoen jaar geleden leidde de inslag van een asteroïde tot een helse omgeving waarin ongeveer de helft van de soorten, waaronder de dinosaurussen, wereldwijd ten onder ging! Hierdoor ontstonden er kansen voor het ontstaan van andere soorten. In die ontwikkeling moeten er zeker twintig soorten mensachtigen zijn geweest, waaruit pas zo'n 200.000 jaar geleden in Afrika de Homo sapiens is voortgekomen, de mens, wij dus. Als we de ontwikkeling van de aarde beschouwen als een geologische klok van vierentwintig uur, dan verscheen die mens pas twintig seconden (!) voor middernacht.²

Is het allemaal toeval? Hoe het ook zij, we weten het niet, er zijn nog veel onbeantwoorde vragen. In een van de vroegere cantates werd het kernachtig bezongen: “Hoe zullen we ooit doorgronden?”³

“Het feit dát wij er zijn, kunnen we niet verklaren. Maar als je anders kijkt, worden de toevalligheden een uiting van de enorme samenhang die nodig was om leven op ten minste één plek in het heelal te laten ontstaan. Wij zijn sterrenstof. Wij zijn deel van het scheppingsmoment met elke atoom van ons lichaam.”¹

Dat gevoel voor samenhang is voor velen de kern van hun religieus gevoel.

Ook *De grondslag van ons geloof* begint met het noemen van het ontzag dat wij voelen voor alles wat er is, dichtbij en ver weg. Soms dringt het tot ons door dat elk leven eindig is, ook ons eigen leven, maar dat het tegelijkertijd deel uitmaakt van een oneindig groot geheel.⁴ Onze kijk op het leven wordt voor een belangrijk deel hierdoor bepaald. Het besef van onze tijdelijkheid dwingt ons na te denken over de invulling van onze levenstijd. Bij velen komt daaruit een drang voort om hun leven betekenis te geven. Dit gevoel en inzicht waren er al heel lang en deze zijn de afgelopen decennia alleen maar sterker geworden. Vandaag de dag willen we leven vanuit het basale besef dat jij er bent en dat de ander en al het andere er is, dat er samenhang is en dat dit alles in essentie niet te bevatten is.

We leven in een wereld waarin van alles gebeurt, mondiaal maar ook dichtbij en soms heel persoonlijk. Het raakt ons. Wereldwijd vragen gewijzigde omstandigheden om bezinning en een hernieuwd oriënteren hoe het verder moet. Dat zijn vaak taai processen. In 1972 (!) waarschuwde de Club van Rome, een internationale organisatie van onderzoekers, technocraten en mensen uit de zakenwereld, in zijn eerste rapport (Grenzen aan de groei) voor de ongebreidelde consumptie in de westerse wereld die binnen vijftig jaar (nu dus) zou zorgen voor de uitputting van grondstoffen. De astronaut en wetenschapper Wubbo Ockels was een groot voorvechter van een duurzaam beheer van onze aarde. In het voorjaar van 2014 riep hij – dodelijk ziek – ons voor een laatste keer indringend op het tij te keren.⁵ Na de klimaatconferentie van Parijs (2015) hebben 174 landen in 2018 in Katowice vastgelegd welke maatregelen ze zullen treffen voor een duurzaam beheer van onze aarde en al wat daarop leeft. De tijd dringt ...

In onze persoonlijke levens zijn er gebeurtenissen die dankbaarheid en vreugde oproepen: innige vriendschap, het vinden van een partner met wie je je leven deelt, de geboorte van een kind of een succesvolle carrière. Maar we kunnen ook te maken krijgen met het verlies van een dierbare, een ernstige, soms levensbedreigende ziekte, ontslag na een jarenlang dienstverband of een mentale inzinking.⁶

Dan komt de mens soms tot de uitroep dat het niet eerlijk is dat men in moeilijke levensomstandigheden is terechtgekomen. Maar het kale leven kent geen eerlijkheid, noch begrip, compassie of solidariteit ... Er is geen 'iets' waaraan we deze omstandigheden kunnen wijten. Dat besef is in ons werk onder meer door de gruwelen van de Tweede Wereldoorlog gegroeid. Toen oudste Slok na het bombardement van 14 mei 1940 op Rotterdam zich afvroeg hoe dit had kunnen gebeuren, zou de apostel Van Oosbree kernachtig hebben gereageerd dat dit niets met de 'lieve God' te maken had, maar dat het mensen waren die dit mensen hadden aangedaan.⁷

Ingrijpende wijzigingen in ons persoonlijk leven vragen steeds om een antwoord, "herbezinnen, telkens weer".⁸ Het is goed te ervaren dat er dan mensen in je nabijheid zijn die je ondersteunen. De kern is om bij alles wat er in je leven gebeurt, te blijven beseffen dat je leven en ook dat van anderen een geschenk is. Dat is voor veel apostolischen een elementair onderdeel van hun geloof en de basis vanwaaruit zij leven.

*In 't leven dat niet is te doorgronden,
geef ik zin aan m'n tijd'lijkheid.⁹*

Henk Canten, maart 2019

---

¹ Kerstwijding 2013, *Het eeuwige NU*, pag. 3

² De geschiedenis van de aarde, zie: wikipedia.org/wiki/Geschiedenis_van_de_Aarde#/media/File:Geologische_klok.jpg

³ Cantate Wording en ontplooiing (1949). Ook de meest recente cantate *Oneindige schepping* (1994) bezingt in deel A het onvoorstelbare:

*Oneindigheid en leegte;
het Niets, of juist het Al.
Eeuwig is de tijd.*

Oerkracht, wording, samenhang.

*Enkelvoudig leven,
dan verscheidenheid, miljarden mutaties...
de mens als snijpunt
waar het eeuwige raakt
aan tijdelijkheid.*

*De mens,
in wie de Schepper
in hoogste vorm zich openbaart.*

⁴ Weekbrief 3, 2018 van A. Wiegman: *Nu we hier zijn ...*

⁵ Wubbo Ockels: *The final speech*, [youtube.com/watch?v=5Vo45-b7EAI](https://www.youtube.com/watch?v=5Vo45-b7EAI)

⁶ Weekbrief 39, 2016 van A. Wiegman: *De kunst om te danken voor iedere dag ...*

⁷ Een soortgelijke gesprek vond plaats tussen L. Slok en H. Schurink,
zie weekbrief 49, 1969 van L. Slok: *Begonnen werkelijkheid ...*

⁸ Zangkoorlied 17, *Het evoluerende leven*

⁹ Zangkoorlied 14, *Godsgevoel*

Ontzag en verwondering

In ontzag en verwondering liggen de wortels van ons religieus beleven. Op sommige momenten in ons leven komen we in aanraking met iets wat ons overstijgt en overweldigd. Elk mens heeft die ervaringen, maar ze zijn voor iedereen anders. Bijvoorbeeld als we aanwezig zijn bij de geboorte van een kind, of bij een sterfbed, als we op de top van een berg staan, of naar de onmetelijke sterrenhemel kijken of luisteren naar het 'Erbarme dich' uit de Mattheus Passion. Het zijn transcendent ervaringen, waarin we als het ware boven onszelf uitstijgen. Ze roepen gevoelens op van deemoed en nietigheid, en een besef van onze eigen eindigheid tegenover de oneindigheid die ons omringt en waaruit we zijn voortgekomen en tegelijk deel van uitmaken.¹

Het woord ontzag betekende oorspronkelijk 'eerbiedige vrees' of 'eerbiedige bewondering'. Het is een verledentijdsvorm van het woord ontzien in de letterlijke betekenis van 'wegkijken, de ogen afwenden van'. Het werd vroeger als niet-respectvol beschouwd om een autoriteit recht in de ogen te kijken; de ogen neerslaan was dus een teken van hoogachting, met een mengeling van bewondering én angst voor de consequenties als je dit naliet.

Die betekenis is in de loop der tijd verruimd. Behalve ontzag voor autoriteiten kun je tegenwoordig ontzag hebben voor iemands kwaliteiten, voor een geduchte tegenstander of voor een andere uitdaging, zoals een te beklimmen berg of een moeilijk examen. Het ontzag voor God komt al voor in het Oude Testament, waar de gelovige wordt opgeroepen tot de 'vreeze des Heeren'.² Het is een mengeling van bewondering, eerbied en huiver. Echo's daarvan zijn nog te vinden in oude apostolische liederen, bijvoorbeeld het lied:

*Geloofd zij God met diepst ontzag
Hij overlaadt ons dag aan dag
Met Zijne gunstbewijzen.*³

In meer recente weekbrieven (vanaf ca. 1985) wordt het woord ontzag gebruikt voor de schepping, voor het Al, voor het feit dat we bestaan, of het levensmysterie.

"Het vervult me met ontzag dat de stoffen waaruit ons lichaam is opgebouwd, al vanaf de oerknal aanwezig zijn en deel hebben uitgemaakt van sterren, oceanen (...) en dat dezelfde stoffen, als wij er allang niet meer zijn, deel zullen blijven van de schepping in andere en nieuwe vormen."⁴

'Ontzag' zoals hier geduid, ligt dicht aan tegen een ander kernbegrip binnen het apostolisch gedachtegoed: verwondering. Dit woord komt in de apostolische teksten vóór 1946 voornamelijk voor in de woordenboekbetekenis van 'bevreemding': de verbazing over iets dat gebeurt. Apostel L. Slok en vooral apostel J.L. Slok gingen het echter gebruiken in de zin die we er nu aan toekennen: de alledaagse wereld te ervaren als een klein wonder. Niet als een bovennatuurlijk mirakel, maar als het niet te begrijpen wonder van het bestaan. Apostel

Riemers schreef over ‘ons talent tot verwondering’. Door dat talent te ontwikkelen kunnen we de wereld, en elkaar, zien als een wonder.⁵

Leiden die gevoelens nu tot passiviteit, tot eindeloos wegdromen in stille bewondering? “Nee”, schrijft apostel Wiegman. “In het hier en nu maken we deel uit van de schepping en willen we betekenis geven aan ons leven. Verwondering en ontzag voor die schepping zijn daarbij leidend. Verwondering is niet alleen staren met open mond, maar een activiteit, een voortdurend ontdekken.”

De tegenhanger van verwondering is vanzelfsprekendheid, het alledaagse, de sleur. De overtreffende trap van verwondering is verbijstering⁶; de opperste verbazing of afschuw over een ongewenste situatie. Deze vorm van verwondering zet ons aan tot actie, tot ingrijpen: “zo kan het niet langer”. Meestal is hiervoor een impuls van buitenaf nodig. Een heftige confrontatie met het onrecht, of een plotseling inzicht, alsof onze ogen opengaan.

Daarmee wordt de verbijstering in feite een ‘religieuze verwondering’, eentje die ons uit onze comfortzone haalt en ons weer bewust doet leven en werken. Is dat ook eigenlijk niet het kenmerk van een goede dienst? *To comfort the uncomfortable and to uncomfot the comfortables.*

Dick de Vos, maart 2019

---

¹ Blaise Pascal spreekt van de twee ‘afgronden’: die van het oneindig grote en het oneindig kleine, waartussen de mens zich bevindt. Wat is de mens in de natuur? Een niets ten opzichte van het oneindige, een alles ten opzichte van het niets. Een midden tussen niets en alles. Hij is oneindig ver verwijderd van twee uitersten, en zijn wezen is net zo ver verwijderd van het niets vanwaaruit hij is voortgekomen als van het oneindige waardoor hij wordt verzvolgen.’ (Pensée 45).

² Het begrip ‘verwondering’ is ook in de joodse en christelijke traditie een kernbegrip. De theologe Dorothee Sölle schreef in *Mystiek en verzet*: “Die ziel kan niet zonder de verwondering, het steeds weer hernieuwde vrij worden van gewoonten, inzichten, overtuigingen, die zich als vetlagen op ons vastzetten en die maken dat we niet meer aangeraakt kunnen worden en ongevoelig worden.” Rabbi Abraham Joshua Heschel verbond het begrip verwondering met spiritualiteit. Hij riep op om te leven in een staat van ‘radicale verwondering’ en spoorde zijn gehoor aan om iedere ochtend bij het wakker worden de wereld weer als nieuw te bekijken. “Alles is bijzonder; beschouw het leven nooit als iets vanzelfsprekend. Spiritueel zijn is verwonderd zijn.” (Abraham Joshua Heschel: *God zoekt de mens*. Een filosofie van het Jodendom. 1985.)

³ Tekst voor het eerst in een weekbrief uit 1941. In de *jubileumcantate* 1946-1971 is de tekst actiever gemaakt: “U loven wij met diepste ontzag.”

⁴ Weekbrief 3, 2018 van A. Wiegman: *Nu we hier zijn ...*

⁵ Weekbrief 7, 2016 van A. Wiegman: *Een wenkend perspectief*: “We zijn zo goed geworden in het ontrafelen van mysteries dat het gevoel van ontzag en verwondering soms ver bij ons weg komt te staan, terwijl we ook weten dat er weinig maakbaar is in het leven.”

⁶ Zie ook Weekbrief 1, 2017 van A. Wiegman: *Nieuw denken*

God

Binnen het Apostolisch Genootschap is de visie op God - goddank! - nooit tot in de finesses uitgewerkt. Misschien omdat we er bij voorbaat van uitgingen dat een 'Mysterie' toch nooit te verklaren valt.¹ Misschien ook omdat er een zekere weerstand in ons genootschap was tegen ge-theologiseer en gefilosofeer.² Dat leidde immers maar tot haarkloverijen, terwijl het ging - en gaat - om wat we dóen. "Niet praten wil ik over God, maar brengen hem en dienen tot verschijning van Zijn wezen", stond in een van de zangkoorliederen.

Desondanks is het begrip God, en allerlei duidingen en omschrijvingen, prominent aanwezig in de apostolische teksten, van de oudste koorliederen tot de laatste update van de website. Dat heeft een lange Bijbelse traditie die reikt tot het Oude Testament. Het voert te ver om de ontwikkeling te schetsen van de machtige, wraakzuchtige stamgod van de Hebreëen³ naar de universele, abstracte God uit het evangelie van Johannes: "In den beginne was het Woord, en het Woord was bij God, en het Woord was God. Dit was in den beginne bij God. Alle dingen zijn door Hetzelve gemaakt, en zonder Hetzelve is geen ding gemaakt, dat gemaakt is." (NBV, Joh 1:1-3) Een abstracte God, die echter nog wel degelijk kon ingrijpen in de wereld en in het persoonlijk leven.

De oudste apostolische geloofsopvattingen⁴ sluiten aan bij die Bijbelse traditie. Apostel Schwarz en apostel Kofman zagen God als een almachtige Vader, die zorgt voor de 'geloofskinderen', die gebeden kon verhoren en kon ingrijpen in de schepping. Zo kon God - middels zijn apostelen - zieken genezen en wonderen verrichten. Alles op aarde gebeurde onder de 'leiding Gods'.

Apostel Van Oosbree (1862-1946) nam afstand van dit godsbeeld. "Hij zag God als een Geest, van wie allerlei geesteswerkingen uitgingen, waarvan de Macht der Liefde het allesomvattende kenmerk was. Het centrale punt in zijn denken was zijn overtuiging dat God zich in woord en handeling uitsluitend via mensen kon openbaren. Een menigmaal herhaalde uitspraak was: God openbaart zich altijd middels mensen aan mensen."⁵ Na de dood van apostel Van Oosbree in 1946 trok apostel L. Slok deze vernieuwende lijn door. Hij brak radicaal met het dualistische beeld van God als een Wezen buiten en boven de schepping, los van de mens, en introduceerde een nieuw godsbegrip: het 'God-als-mens-evangelie'. Apostel L. Slok zag God als een voortdurend scheppende kracht, die het gehele heelal omvat, en die zichzelf op het hoogste niveau via mensen openbaart als Liefdemacht.⁶ De hoogste verschijningsvorm van God als mens was de apostel, de eigentijdse Christus. Zijn opvolger apostel J.L. Slok nam kort na zijn roeping in 1984 afstand van de Christusnaam en bracht de verantwoordelijkheid voor de Christusgezindheid weer bij ieder persoonlijk terug. Hij verruimde het Godsbegrip tot een universeel werkende kracht in de gehele schepping, waar de mens deel van uitmaakt, niet als kroonjuweel, maar als 'deel van een ondeelbaar geheel'. God zag hij als de Oerbron, waaruit al het leven is ontstaan en die zich openbaart in al wat is, met inbegrip van de mens. God wordt omschreven in transcendente termen: Mysterie, Almacht, het Al, Scheppingskracht, Oerbron, Liefdesmacht, 'het ons overstijgende'.

Sinds enige jaren noemt het genootschap zich een religieus-humanistische groepering. Vanuit ons religieus gevoel willen we werken aan een humane levenshouding. Juist die verbinding tussen het verticale (het transcendente, het ons overstijgende) en het horizontale (de naastenliefde) is kenmerkend voor ons genootschap. Als consequentie van deze herpositionering verdwenen (onder andere) de liederen waarin God of de apostel rechtstreeks werd aangesproken. “Het is daarbij niet passend muziek te gebruiken waaruit afgeleid zou kunnen worden dat wij in een persoonlijke (aanspreekbare) God zouden geloven. Dat schept verwarring. Lieder en waarin God als scheppingsmacht - het ons overstijgende - bezongen wordt, zullen natuurlijk niet verdwijnen”, zo luidde de argumentatie. De kleine tekstwijziging van “Weet in ’t leven God nabij” naar “Weet in mensen God nabij” verandert het perspectief van passiviteit naar activiteit.⁷

Tegenwoordig wordt het woord ‘God’ met een zekere schroom gebruikt, bijna: bij gebrek aan beter. “Als we het woord ‘God’ gebruiken, doen we dat om een naam te geven aan dat wat ons overstijgt en ontroert om zo, binnen de menselijke werkelijkheid, ruimte te maken voor het onzegbare”, zo staat het in de *Grondslag*.⁸

Onder de leden van het Apostolisch Genootschap is er veel variëteit. Er zijn vrijzinnigen, atheïsten, humanisten, agnosten, en er ook zijn apostolischen die God (ook in zichzelf) aanspreken en er een persoonlijke relatie mee voelen. Niet iedereen dus zal de grondslag van ons geloof in zijn geheel kunnen onderschrijven, maar dat staat een lidmaatschap – laat staan een apostolische levenshouding – niet in de weg.

Dick de Vos, maart 2019

---

¹ Mannenkoorlied 7, *De grootsheid beleven*

*Soms noem ik het God
Soms noem ik het Almacht,
de Oorsprong, het Al.
Hoe ik het ook benoemen zal,
'k ben wezenlijk deel
van d'onmeetbare kracht,
dat alles omvattende leven.
Soms noem ik het God
Soms noem ik het Almacht,
de Oorsprong, het Al.
Hoe ik het ook benoemen zal,
ik mag in mezelf en in al wat ik zie,
in ontmoeting die grootsheid beleven.*

² Zo zijn er nooit ‘theologieboeken’ geschreven bijvoorbeeld, en zijn we bewaard gebleven voor eindeloze dogmatische discussies.

³ In de joodse traditie is JHWH (Jahweh) oorspronkelijk een berggod. Op de top van de berg Sinai kreeg Mozes bijvoorbeeld van God de tien geboden. Uit alles blijkt dat de Israëlieten ten tijde van het schrijven van de

Bijbelboeken in meerdere goden geloofden. Jahweh was aanspreekbaar, kon gebeden en smeebeden verhoren, en kon ook zelf spreken vanuit een brandend braambos of uit de hemel. Jahweh kon zelfs de gestalte aannemen van een mens; hij kon bijvoorbeeld op bezoek komen in de tent bij Abraham en Sarah. (Gen 18:10)

⁴ Uiteengezet door B.L. Brand in de eerste Van Oosbreelezing: *Van wederkomstgedachte tot Werk in de wereld*, 2000

⁵ B.L. Brand, *Van wederkomstgedachte tot Werk in de wereld*, 2000, pag. 30

⁶ Heel mooi wordt dit verwoord in de cantate *Wording en ontplooiing* uit 1951, waarvan de tekst uit 1949 stamt. 'O wond're God wiens majesteit geen mens kan peilen.'

⁷ Weekbrief 16, 2015 van A. Wiegman: *Elkaar leren verstaan*

⁸ apgen.nl/over-ons/ons-geloof en elders op de site: "Wij geloven dat God scheppingskracht is. Een onbegrijpelijke oerkracht waaruit alles is voortgekomen. Het is zoeken naar woorden om dit mysterie te benoemen. We geven er talloze namen aan zoals levenskracht, God, bron van zijn, oerbron of oorsprong."

⁹ Het is interessant om het apostolische godsbeeld te plaatsen in het scala van alle mogelijke godsbeelden. Prof. dr. Herman Philipse, zelf expliciet atheïst, heeft in zijn boek *God in the Age of Science* een overzicht gegeven van alle godsbewijzen (en weerlegt die een voor een). Hij komt tot vier soorten van denken over het bestaan van God:

1. God bestaat niet 'echt', maar moet gezien worden als metafoor (de natuur, Liefde, evolutie, of nog anders.) Aanhangers van deze visie noemt Philipse 'crypto-atheïsten'.
2. God bestaat wel, maar zijn bestaan kan niet worden bewezen. Het blijft een geloofskwestie.
3. God bestaat, en dit kan wetenschappelijk of empirisch worden aangetoond. Hieronder vallen verschillende soorten godsbewijzen: kosmologisch, ontologisch, teleologisch, moreel.
4. God bestaat, en dit kan worden bewezen maar niet op een wetenschappelijke manier. Religie en wetenschap zijn 'non-overlapping magisteria' (NOMA): twee geheel verschillende terreinen die niets over elkaar te zeggen hebben. Hoe zit dat binnen het Apostolisch Genootschap? De schaar 'godsbewijzen' uit weekbrieven en landelijke samenkomsten blijken voornamelijk kosmologische godsbewijzen: een rationeel bewijs voor het bestaan van God, omdat alles een oorzaak moet hebben. Die 'eerste oorzaak' is God: de 'onbewogen beweg'er'. In de apostolische literatuur blijkt dit uit citaten als: "Alles is uit de oerbron ontstaan", "We hebben het leven gekregen. Er is dus een Levensschenker", "God openbaart zich in zijn schepping", "Een godsgevoel is te ervaren in klanken die het hart raken, in een oogopslag of in een gebaar." Ook de wijze waarop God omschreven wordt, wijst in die richting: Mysterie, Almacht, Scheppingskracht, Oerbron, Liefdesmacht, 'het ons overstijgende', enz.

Mens

In zijn toneelstuk ‘Hamlet’ doet William Shakespeare een poging de mens te beschrijven: “Wat een werkstuk is de mens! Hoe edel van geest, hoe oneindig rijk aan vermogens, hoe bewonderenswaardig en kloek van vorm en beweging: naar houding een engel gelijk; naar begrip een god gelijk! Het sieraad van de wereld; het volmaaktste van alle levende wezens! En toch, wat is voor mij deze zuiverste aller stoffen?”

Ongeveer drie miljoen jaar geleden verschenen de eerste mensachtigen op aarde zoals Homo erectus en Homo neanderthalensis. In de prehistorie zijn er zeker twintig soorten mensachtigen geweest waarvan er enkele gelijktijdig hebben geleefd. In de evolutie heeft dit ongeveer 200.000 jaar geleden geleid tot Homo sapiens, de mens, begiftigd met een groot brein en daarmee een creërend vermogen. Hij kon iets tot stand brengen wat er tot dan toe nog niet was, bijvoorbeeld werktuigen: van een eenvoudige vuursteenbijl tot – in deze tijd – de meest ingewikkelde creaties zoals de Hubble ruimtetelescoop. Ook was er het vermogen tot taal, dat bepalend was voor de ontwikkeling van zijn bewustzijn. Dankzij die ontwikkeling kunnen wij mensen nu als enige op deze wereld abstract denken, spreken in zinnen, poëzie scheppen, proza schrijven, muzikale composities creëren en deze op papier zetten. En er bleek nog een ander talent, een ‘allerschoonste gave’¹ in de mens te schuilen: het vermogen tot liefhebben.²

Toen de mens zich van primaire behoeften als voedsel en onderdak had verzekerd, ging hij nadenken over zichzelf. Vanaf de zesde eeuw v. Chr. kreeg de mens in het leven en in de ontwikkeling van de Griekse beschaving een centrale plaats. Deze geloofde niet meer dat de goden alles bepaalden en ging de mens beschouwen als een zelfstandig wezen. Door zijn verstand kon de mens vragen stellen en antwoorden geven. Zo zou boven het fronton van de tempel van Delphi *Ken uzelve* hebben gestaan.³ Niet alleen een aanzet om tot zelfkennis te komen, het schiep ook een referentiekader om de wereld om je heen inclusief je medemens enigszins te begrijpen.

Tijdens de Middeleeuwen keerden het christendom en de kerk zich af van deze klassieke waarden. Globaal hield het geloof toen in dat gebeurtenissen in het leven door God werden bepaald en de rol van de mens hieraan ondergeschikt was. Vanaf de veertiende eeuw werden de waarden van de klassieke cultuur in Europa herontdekt door de denkers van de Renaissance. Daarbij wezen ze religie niet af, maar ontwikkelden wel vaak een ander, nieuw godsbeeld. Zo kreeg de relatie tot God bij Giordano Bruno (1548-1600) een heel andere betekenis dan in de christelijke cultuur gangbaar was. “Hij was op zoek naar de waarheid en kwam op de gedachte ‘dat het oneindige Ene dat zich als God in de wereld manifesteert, zich in de steeds wisselende verschijningen verwerkelijkt en er tegelijkertijd in verborgen is.’”⁴ In de visie van de Nederlandse filosoof en humanist Benedictus de Spinoza (1632-1677) was God niet de schepper van de wereld, maar de wereld een onderdeel van het goddelijke. Hij verdiepte zich in kennis van het waarlijk goede. Dat inzicht zou leiden tot liefde voor het leven inclusief de willekeur ervan, om uiteindelijk tot verzoening met zichzelf en de medemens te komen.

Het appel om de liefde in het dagelijkse leven beleefbaar te doen zijn, wordt al in het eerste hoofdstuk van de Bijbel (Genesis 4:6-10) verwoord! Nadat Kaïn uit jaloezie zijn broer Abel heeft vermoord, wordt hem gevraagd waar zijn broer is. Hij antwoordt met een tegenvraag: “Ben ik mijn broeders hoeder?” Het vervolg van de Bijbel is één pleidooi voor een duidelijk antwoord: “Ja, ik ben mijn broeders hoeder!” Tot de dag van vandaag is de mens hiermee doende, langzaam maar besefend dat hiermee elk mens bedoeld wordt.⁵

Ook in het apostolische werk is door de jaren heen de betekenis van de mens en zijn plek in de schepping, in het grote geheel altijd onderwerp van overdenking en dialoog geweest.⁶ Het was, is en blijft een zoektocht, vooral omdat de mens zowel in staat is tot het allerhoogste als ook tot het meest mensonwaardige. Apostel L. Slok ging in op die donkere kant van de menselijke geest. Hij noemde de mens, ook zichzelf, in dat verband ‘Legio’⁷ en hij vond het belangrijk dat de mens hiervan doordrongen was. Dan pas kon hij er bewust voor kiezen niet aan het primitieve, het mensonwaardige toe te geven maar zich te richten op het bouwende, op wat het mens-zijn verhoogt. In de periode van apostel J.L. Slok evolueerde de visie op de mens, onder meer zichtbaar in het geleidelijk verlaten van een moraliserende en normatieve verzorgingscultuur naar een eigentijdse oriëntatie op onderliggende waarden.⁸ Dat kwam bijvoorbeeld tot uitdrukking in de volledige acceptatie van homoseksualiteit en de gelijkwaardige plaats van de vrouw in de zielsverzorging.

Binnen ons genootschap richten we ons op het vermogen van de mens tot liefhebben. Dat is uitgangspunt voor het leggen van verbinding met de medemens. We bestaan in verbondenheid met onze medemens. In dat verband werd meermaals de uitspraak *to be is to be related* van de Indische wijsgeer Krishnamurti (1895-1986) aangehaald.⁹ We kunnen niet zonder elkaar, wij mensen zijn op elkaar aangewezen. Geen mens is een eiland, geheel op zichzelf. Elk mens is een stuk van het geheel. Zonder de medemens zou er geen taal of moraal zijn. Liefde, fatsoen, kunst, filosofie, muziek, literatuur, ze zijn alleen mogelijk waar er meer mensen zijn.¹⁰

Ook in onze muziekcultuur heeft de betekenis van de mens een prominente plaats. In de cantate *Oneindige schepping* (1994) wordt het aansprekend verwoord:

*Mens zijn is denken, is voelen, is spreken.
Mens zijn is telkens grenzen doorbreken.
Mens zijn is hopen, geloven, vertrouwen,
met elkaar in liefde aan een duurzame wereld bouwen.*¹¹

Dat is onze visie op de plaats van de mens: wij zijn zelf verantwoordelijk voor de wijze waarop we met de aarde en met elkaar omgaan. Het is aan ons of we ons daaraan willen wijden, bij alles wat we doen..

Henk Canten, maart 2019

---

¹ Gemeenschapslied 125, *Bron van liefde*

² Zie in deze reeks *Liefde* van Dick de Vos

³ Socrates - *Durfte denken* [youtube.com/watch?v=DKwecwRae8c](https://www.youtube.com/watch?v=DKwecwRae8c)

⁴ Weekbrief 9, 2000 van J.L. Slok: *Welke betekenis geven we aan het leven?*

⁵ Weekbrief 16, 2017 van A. Wiegman, *Met compassie leven* en ook Johannes 7:53- 8:11, Lucas 10:25-37

⁶ Zie in deze reeks *Menswaardigheid* van Henk Canten

⁷ Weekbrief 6, 1984 van L. Slok

⁸ *Nieuw licht op oude wegen*, van Berry Brand, pag. 533 t/m 535, ISBN9789059727984, uitgeverij Eburon

⁹ Weekbrieven 4, 2002 van D. Riemers: *Be-staan is elkaar bij-staan* en 43, 2011 van D. Janknegt: *De waarde van ontmoeten* als ook pag. 67 van *Een vonk die het hart raakt* - lezingen bij het vijftigjarig jubileum van Het Apostolisch Genootschap, Baarn 2001

¹⁰ Vrij naar een column van Bert Keizer in *De Verdieping* van dagblad Trouw, 12 februari 2016

¹¹ Cantate *Oneindige schepping*, deel B

Liefde

Als er één begrip centraal staat in het apostolische gedachtegoed, dan is het wel de liefde. Daarmee staan we in een lange Bijbelse traditie. Over het begrip liefde in het Oude Testament kunnen we kort zijn. Het woord komt daar amper voor. Als het al gebruikt wordt, dan is het meestal in de betekenis van vriendschap tussen twee mensen¹ of erotiek (Hooglied). Slechts een paar maal komt de ‘liefde van God’ ter sprake, maar dat beperkt zich altijd tot Gods liefde voor (alleen) het uitverkoren volk Israël. De God uit het Oude Testament eiste van zijn volgelingen daarentegen dat zij hem liefhadden. Voor overtreders van de geboden en ongelovigen was de oudtestamentische God vooral een ‘God der wreke’.

Een totaal ander beeld komt naar voren uit het Nieuwe Testament. Liefde² is daar hét centrale thema. Toch presenteren de evangelisten dit niet als tegenstelling tot het Oude Testament. Jezus verbindt juist het gebod uit Leviticus met een nieuw gebod tot naastenliefde.

“Gij zult de Heer, uw God, liefhebben met heel uw hart, met heel uw ziel en met heel uw verstand. Dit is het grote en eerste gebod.³ Het tweede, daaraan gelijk, is: Gij zult uw naaste liefhebben als uzelf.”⁴

En hij vervolgt met de gelijkenis van de barmhartige Samaritaan. In de liefde tot de naaste zijn alle mensen gelijk. Jezus geeft hier een universele opdracht voor eenieder. Zonder liefde als basis heeft al het handelen geen zin.

Centraal in het Nieuwe Testament is dat Gods liefde zich niet beperkt tot de joden, maar zich uitstrekt tot alle mensen. Die visie is vooral uitgewerkt door Paulus, ruim na de dood van Jezus. Het beroemdste fragment is wel de passage uit Paulus’ brief aan de gemeente in Korinthe⁵, waarbij de liefde tot belangrijkste leidraad voor het handelen wordt. Het is de onbaatzuchtige liefde, de liefde die schenkt en er niets voor terug verwacht. Deze tekst sprak apostel L. Slok zo aan, dat hij hem altijd bij zich droeg⁶. De brief van Johannes, verderop in het Nieuwe Testament, gaat zelfs nog een stapje verder. De liefde, wordt hier zelfs – als pars pro toto – aan God gelijkgesteld: “Wie niet liefheeft, kent God niet, want God is liefde.”⁷

Tal van apostolische liedteksten van na 1946 zijn hierop geïnspireerd. ‘Gods Liefde’, ‘Liefdemacht Gods’, of ‘Macht der Liefde’, zijn de woorden waarin God zelf wordt bezongen, geheel in de traditie van Johannes. God is de universele kracht in het heelal, die zich in mensen openbaart als Liefdemacht. Dit is de theologische basis van het ‘God-als-mens-evangelie’, door apostel L. Slok krachtig naar voren gebracht vanaf 1949 en vandaag nog steeds van kracht. In vrijwel elke weekbrief en in tal van liederen, kerstwijdingen, kerstspelen en in richtlijnen en themabladen voor de jeugdverzorging is de liefde het centrale thema. Gelukkig blijft het niet alleen bij woorden. We ervaren het in onderling contact en in de gemeenschappen. Liefde is de richtlijn voor ons denken en doen en geeft ons handelingsperspectief.

Het vermogen om lief te hebben schuilt in ieder mens.⁸ Liefde blijkt een biologische basis te hebben – niet alleen bij mensen. Bij sociale zoogdieren zien we vaak onbaatzuchtig gedrag: denk aan de zelfopoffering van ouderdieren of aan de hulp die apen elkaar verlenen, bijvoorbeeld door het delen van voedsel of in gevaarlijke situaties.⁹

Psychologisch betekent liefde ‘de diepe acceptatie van en genegenheid of toewijding voor een ander, of eventueel zichzelf’. Het kan ook betrekking hebben op een dier, zaak of voorwerp. Liefde is geen (kortstondige) emotie maar een continue gemoedstoestand of levenshouding. Het kan zijn dat dit vermogen door psychische stoornissen of teleurstellingen in het leven geminimaliseerd is.

Mooi en hoopgevend in de tekst van de *Grondslag van ons geloof* is het vertrouwen dat apostolischen erin hebben dat dit vermogen kan worden versterkt of opnieuw kan worden opgewekt.

Dick de Vos, maart 2019

---

¹ Bijvoorbeeld tussen David en Jonathan: 1 Sam. 20:17

² De Grieks-schrijvende auteurs van de Bijbelboeken gebruiken hiervoor het woord *agape*: een opofferende liefde, niet op zichzelf gericht maar op anderen en onvoorwaardelijk.

³ Lev. 19:14

⁴ Matt. 22:37-40

⁵ 1 Al ware het, dat ik de talen der mensen en der engelen sprak, en de liefde niet had, zo ware ik een klinkend metaal, of luidende schel geworden.

2 En al ware het dat ik de gave der profetie had, en wist al de verborgenheden en al de wetenschap; en al ware het, dat ik al het geloof had, zodat ik bergen verzetste, en de liefde niet had, zo ware ik niets.

3 En al ware het, dat ik al mijn goederen tot onderhoud der armen uitdeelde, en al ware het, dat ik mijn lichaam overgaf, opdat ik verbrand zou worden, en had de liefde niet, zo zou het mij geen nuttigheid geven.

4 De liefde is lankmoedig, zij is goedertieren; de liefde is niet afgunstig; de liefde handelt niet lichtvaardiglijk, zij is niet opgeblazen;

5 Zij handelt niet ongeschiktelijk, zij zoekt zichzelf niet, zij wordt niet verbitterd, zij denkt geen kwaad;

6 Zij verblijdt zich niet in de ongerechtigheid, maar zij verblijdt zich in de waarheid;

7 Zij bedekt alle dingen, zij gelooft alle dingen, zij hoopt alle dingen, zij verdraagt alle dingen.

8 De liefde vergaat nimmermeer; maar hetzij profetieën, zij zullen te niet gedaan worden; hetzij talen, zij zullen ophouden; hetzij kennis, zij zal te niet gedaan worden.

9 Want wij kennen ten dele, en wij profeteren ten dele;

10 Doch wanneer het volmaakte zal gekomen zijn, dan zal hetgeen ten dele is, te niet gedaan worden.

11 Toen ik een kind was, sprak ik als een kind, was ik gezind als een kind, overlegde ik als een kind; maar wanneer ik een man geworden ben, zo heb ik te niet gedaan hetgeen eens kinds was.

12 Want wij zien nu door een spiegel in een duistere rede, maar alsdan zullen wij zien aangezicht tot aangezicht; nu ken ik ten dele, maar alsdan zal ik kennen, gelijk ook ik gekend ben.

13 En nu blijft geloof, hoop en liefde, deze drie; doch de meeste van deze is de liefde.

⁶ In de vorm van een handgeschreven, hartvormig briefje, opgevouwen in zijn portefeuille

⁷ 1 Joh. 4:8

⁸ Schreef Kierkegaard al in 1847: *Wat de liefde doet*

⁹ Zie hiervoor het werk van Frans de Waal, met name *Van nature goed. Over de oorsprong van goed en kwaad in mensen en andere dieren* (1996) en *Een tijd voor empathie. Wat de natuur ons leert over een betere samenleving* (2006)

Verantwoordelijkheid

In *De grondslag van ons geloof* (2018) staat dat we – apostolischen – de verantwoordelijkheid voelen om voor waarden als compassie, duurzaamheid en solidariteit te kiezen en in liefde te werken aan een menswaardige wereld.

Verantwoordelijkheid is een morele en sterk gevoelde plicht ervoor te zorgen dat iets goed verloopt. Dat iets heeft te maken met taken die je jezelf stelt of anderen je opleggen. Aansprakelijkheid, rekenschap en responsabiliteit zijn hiermee verbonden. Je kunt je verantwoordelijk voelen, maar je kunt ook verantwoordelijkheid geven dan wel delen.

In de tijd van apostel Kofman en apostel Van Oosbree werd er weinig over verantwoordelijkheid gesproken en geschreven. Volgzzaamheid en de bereidheid het Godswerk voort te zetten op de wijze waarop het zich manifesteerde, waren aanvankelijk synoniem aan verantwoordelijkheidsgevoel. Maar hoe verhiel dit gevoel zich tot de steeds sterker wordende drang naar autonomie in de westerse samenleving? Ook in de cultuur van het Apostolisch Genootschap werd een interessante ontwikkeling met betrekking tot verantwoordelijkheid zichtbaar. Apostel L. Slok schreef na het jeugdappel van 1950: “Zo werden de remmende factoren voor een goddelijk geordende samenleving steeds meer weggenomen en meldde zich een jeugd, die bereid was moedig te breken met onverantwoordelijk nog langer wachten op dingen, welke zonder menselijke tussenkomst nimmer zullen komen.”¹

De toon was gezet; de mens moest het doen. Volledig in overeenstemming met het bekende credo: Wij zijn er voor God.

Apostel J.L. Slok laat meermalen de noodzakelijke verbinding tussen vrijheid en verantwoordelijkheid zien: “We moeten ons echter wel realiseren, dat aan vrijheid ook verantwoordelijkheid is verbonden.”² Kort voordat hij zijn opvolger aanwees, schreef hij: “In ons Werk zijn we ons er steeds meer van bewust geworden, dat de mens zelf verantwoordelijk is voor de wijze waarop hij inhoud aan zijn leven geeft en dat hij het vermogen heeft om te onderscheiden wat wel en niet kan.”³

Apostel Riemers schreef een weekbrief met als titel ‘Wie het ziet, is verantwoordelijk.’ Deze uitspraak werd door apostel J.L. Slok veel gebezigd. In genoemde weekbrief lezen we: “Doordat de mens er is, is er ook verantwoordelijkheid. Verantwoordelijkheidsgevoel is een wezenlijk kenmerk van het menszijn. Een gevoel dat we trachten te verwoorden in de ethiek, die over de diepste zin van het menselijk leven en de grondbeginselen van het menselijk handelen gaat. Ethisch gezien ben je verantwoordelijk voor iedere handeling die je bewust en in een zekere mate van vrijheid verricht. Immers, als er geen vrijheid is, is er ook geen verantwoordelijkheid.”⁴

In 2001 schrijft apostel Riemers over zijn voorganger: “Hij wilde een Apostel zijn die de ander nabij is, iemand die zich bekommert om zijn medemens. Zo is zijn uitspraak op tweede paasdag 1993 te verstaan: ‘Ik ben uw broeder.’ Er kwam een doorbraak die naar mijn gevoel van dezelfde orde was als die van 1946 en de jaren daarna. Persoonlijke verantwoor-

delijkheid brengt mee dat je waarden belangrijker vindt dan gedragsnormen.”⁵

Apostel Wiegman heeft het daar ook over als hij schrijft: “We eren hen op deze tweede zondag van de maand. Eren krijgt nog meer betekenis als wijzelf in deze gezindheid doorgaan. Een verantwoordelijkheid die zich uit in ethisch handelen vanuit ons religieus gevoel.”⁶

Een ontwikkeling van volgzzaamheid, via gedeelde verantwoordelijkheid, naar persoonlijke verantwoordelijkheid. Van verantwoordelijkheid voor je eigen vierkante meter naar verantwoordelijkheid die zich uitstrekt naar de ander en de planeet.

Wim Hamberg, maart 2019

---

¹ Weekbrief 23, 1950 van L. Slok

² Weekbrief 40, 1996 van J.L. Slok

³ Weekbrief 18, 2001 van J.L. Slok: *Vrijheid is een kostbaar goed*

⁴ Weekbrief 5, 2002 van D. Riemers: *Wie het ziet, is verantwoordelijk*

⁵ Weekbrief 42, 2001 van D. Riemers: *Liefdes gouden draad*

⁶ Weekbrief 13, 2013 van A. Wiegman: *Ethisch handelen vanuit religieus gevoel*

Verbondenheid en gelijkwaardigheid

In *De grondslag van ons geloof* staat: “Omdat we geloven dat alle leven uit één oorsprong voortkomt, willen we elk mens als gelijkwaardig zien en steeds weer zoeken naar wat ons verbindt.”

Geloven dat alle leven uit één oorsprong voortkomt, impliceert dat je verbonden bent met het jou omringende leven en dat je daarom erkent dat je medemensen als broeders en zusters gelijkwaardig zijn aan jezelf.¹ De woordkeuze elk mens als gelijkwaardig willen zien en de toevoeging dat we *steeds weer zoeken* naar wat ons verbindt, laat doorschemeren dat het hier niet gaat over een vanzelfsprekendheid, maar eerder over een ideaal. Dat is herkenbaar, want waar mensen sterk van elkaar verschillen, bijvoorbeeld in morele opvattingen, is de oprechte overtuiging van ieders gelijkwaardigheid soms ver te zoeken.

Verbondenheid en gelijkwaardigheid horen bij elkaar. Dat is gemakkelijk te begrijpen in de context van bijvoorbeeld een groep supporters van een voetbalclub. Iedereen is vóór, de onderlinge verbondenheid is groot en wie bij de groep hoort, wordt als gelijkwaardig gezien, ondanks onderlinge verschillen. Het wordt al lastiger verbinding te voelen met een supporter van een andere club, maar ook de erkenning van gelijkwaardigheid wordt dan een ander verhaal.

Het loont de moeite om wat langer stil te staan bij het concept gelijkwaardigheid. Dit concept bestaat in wezen dankzij het gegeven dat mensen juist niet gelijk zijn aan elkaar, terwijl wij tegelijkertijd willen erkennen dat alle mensen even waardevol zijn. Maar om welke waarde gaat het dan? Apostel Wiegman verwoordde het zo: “We willen elkaar toch in de eerste plaats als mens blijven zien en elkaar nabij blijven en niet te snel oordelen over goed of fout. Je bent voor alles mens, uiting van schepping, zoals ieder ander dat ook is, gelijkwaardig aan elkaar.”²

Het is een wijze raad om niet te snel te oordelen over goed of fout. “Oordeel niet”, sprak Jezus in de Bergrede al tot zijn leerlingen.³ Het probleem is natuurlijk dat alleen al het woord gelijkwaardigheid het resultaat lijkt te zijn van een vergelijking, en daarmee een oordeel. En in onze maatschappij worden we ook voortdurend beoordeeld.

“Uit de prestatiezucht kan een soort wedstrijd ontstaan wie de knapste, wie de snelste, wie de gewiekste wel is ... Maar dat mag dé vraag niet zijn voor een samenleving! Op deze wijze wordt de mens een marktartikel!, schreef apostel L. Slok al in 1972.”⁴

Is er ook een andere manier om naar gelijkwaardigheid te kijken? Los van de beperktheid van ons vermogen om te oordelen? Apostel L. Slok vervolgde: “Waar het veel meer om gaat is: ‘Wat moeten we doen opdat ieder mens gewaardeerd wordt zoals hij is?’ Het gaat erom te gaan beseffen dat de ander gelukkig heel anders is! Stellig gelijkwaardig, doch niet allen voor hetzelfde geschikt.”

Apostel J.L. Slok omschreef het Koninkrijk Gods als het rijk waar we elkaar met goddelijke maatstaven meten. Het gaat erom of we onze mogelijkheden willen benutten ten dienste van de gemeenschap. “Daar is het ‘penningske van de weduwe’ evenveel waard als de ‘overvloed van de rijke’.”⁵

Ook apostel Riemers wees hierop in een weekbrief met de veelzeggende titel *Mag ik u van dienst zijn?* Mensen verschillen in talenten, mogelijkheden en omstandigheden, waardoor ieder noodzakelijk de hulp en aanvulling van de ander nodig heeft. Door je dienstbaar op te stellen en praktisch solidair te zijn, kan de ander zich ontwikkelen en draag je wezenlijk bij aan harmonie in de samenleving. We hebben elkaar nodig.⁶ Inderdaad, het besef elkaar nodig te hebben schept verbondenheid. Geen dienstbaarheid omdat je het beter weet, maar samenwerking die gebaseerd is op de aanvaarding van de medemens als gelijkwaardig mens.⁷ Hans Andreus dichtte:

Je bent zo mooi anders

*Je bent zo
mooi*

*anders
dan ik,*

*natuurlijk
niet meer of
minder
maar*

*zo mooi
anders,*

*ik zou je
nooit*

*anders dan
anders willen*

Ingrid Meester, maart 2019

---

¹ Zie ook weekbrief 17, 2003 van H.J. Kooreman: *Vrede de taak die telkens wacht*: “DNA is al meer dan twee miljard jaar aanwezig in de kern van elke levende cel. Deze ontdekking onderstreept de grote verbondenheid van de mens met alles wat leeft, en geeft aan dat alle mensen, letterlijk, in de kern gelijkwaardig zijn.”

² Weekbrief 33, 2015 van A. Wiegman: *Waardevolle relaties*

³ Luc. 6:37-38

4 Weekbrief 49, 1972 van L. Slok

5 Weekbrief 37, 1991 van J.L. Slok

6 Weekbrief 6, 2005 van D. Riemers: *Liefde blijft bestaan*. Zie ook weekbrief 21, 2008 van D. Riemers: *Kleur en Kracht*. We leven in een wereld van zogenaamde gelijkheid. We zijn wel gelijkwaardig en hebben een eigen kleur die je pas goed ziet in het spectrum van veelkleurigheid.

7 Weekbrief 3, 1964 van L. Slok

Vertrouwen en moed

Vertrouwen is de vogel die het licht voelt en zingt als de dageraad nog donker is

Rabindranath Tagore

Vertrouwen en moed zijn positieve, menselijke kwaliteiten, die we deugden kunnen noemen. Vertrouwen heeft te maken met een welbevinden dat gevoed wordt door ervaring, intuïtie of overlevering. Wantrouwen staat in schril contrast met vertrouwen. Moed is een attitude die op vertrouwen gebaseerd is; een mentale gesteldheid die stoelt op kennis en gevoel en die aanzet tot moedig gedrag. Té veel moed kan leiden tot overmoed, terwijl het volledig ontbreken van moed zich als lafheid kan manifesteren.

Vertrouwen en moed klinken voor velen bekend in de apostolische cultuur en in diverse uitingen daarvan. Denk daarbij aan gesproken woorden in vergaderingen en erediensten, liederen en andere geschreven teksten. Vertrouwen in de apostel en het apostolische werk kunnen moed geven het leven tegemoet te treden. *Immer moedig voorwaarts.*¹

Door deze strijdbare houding vervreemde het genootschap toch wel enigszins van de omringende wereld, en het hierboven genoemde lied en teksten die dezelfde sfeer ademden, werden steeds meer gedateerd en onbruikbaar. Rond het nieuwe millennium 'gingen de vensters open'. Ook daar was moed voor nodig. En vertrouwen, in het bijzonder in onszelf. Steeds vaker participeerden we in acties en op podia waarmee we als vrijzinnige organisatie verwantschap voelden. Was er aanvankelijk vooral sprake van vertrouwen in de apostel en het apostolische werk, steeds meer werd het vertrouwen in de ander, het andere en jezelf van belang. Apostel Riemers schreef: "Die basis is het geloof in de scheppende levensmacht die zich in u, in jou en in mij manifesteert. Daardoor krijg ik nieuwe gedachten, krijg ik een intens gevoel van verbondenheid. En hoewel dat religieus gevoel niet gelijk is en niet altijd aanwezig, komt het terug, herstelt het zich en geeft het ons weer moed en vertrouwen."²

Dat herstellend vermogen lezen we vandaag ook in *De grondslag van ons geloof*: "Wij ontlenen vertrouwen aan het vermogen om in alle levensomstandigheden een liefdevol mens te zijn of opnieuw te worden." En ... durven we erop te vertrouwen dat een teleurstelling in anderen of in onszelf niet het einde hoeft te betekenen?³

'Opnieuw worden' kan betekenen, dat wat in een bepaalde fase van je leven niet lukt, in een andere, latere fase wel kan slagen. Dat geldt voor jezelf, maar ook voor de ander. Mildheid en geduld met betrekking tot jezelf en die ander zijn dus van groot belang.

Dit geduld en deze mildheid stralen ook af van de krachtige woorden die de Vlaamse schrijfster Griet Op de Beeck in 'De Wereld Draait Door' van 22 maart 2016 sprak naar aanleiding van de afschuwelijke aanslagen van die dag in Brussel en die we kunnen lezen in de kerstwijding van 2017:

*Laten we moed houden, durven wankelen en redden wat er te redden valt.
Onszelf bijvoorbeeld en mekaar.*

*Laten we stoppen met hopen en doen wat moet gebeuren om het te doen gebeuren en
mild zijn voor wie dat nog niet kan.*

*Laten we ze openlaten: onze deuren, onze armen, onze geesten. Laten we pantsers
afleggen en het en de andere tegemoet treden, telkens weer.*

*Laten we slapende honden keihard wakker maken. Blijven geloven in dromen die ook
uitkomen.*

*Veel verwachten, genoeg spijt hebben, in zeven sloten tegelijk lopen,
alle dingen aankijken, ook dat wat ons verontrust*

*Laten we minachting koesteren voor de hopeloosheid, weten wat we waard zijn,
onszelf gunnen wat we verdienen, want dat is vaak meer dan we geneigd zijn te
denken.*

En laten we begrijpen wat de liefde is, onthouden dat dat alles is, of toch bijna.

Laten we durven.

Ja.

Wim Hamberg, maart 2019

---

¹ Lied 162, koorbundel 1935

² Weekbrief 17, 2010 van D. Riemers: *Troost en kracht*

³ Weekbrief 33, 2018 van A. Wiegman: *Enig nadenken*

II. Over de gerichtheid van het geloof

Zin(geving)

Levensgeluk

Menswaardigheid

Zin(geving)

*Sinds sterren ogen werden en
het licht
de vorm koos van een
mens'lijk aangezicht,
hangt het mysterie over onze levens
en is de schepping nieuw aan ons
verricht.¹*

Ons geloof vindt haar basis in het vermoeden dat er een oorsprong, een bron moet zijn waaruit alles, ook ons eigen bestaan, is voortgekomen. Een werkelijkheid die ons bevatingsvermogen te boven gaat en een diepe verwondering oproept.² We noemen dat vaak ons religieus gevoel, dat voor velen medebepalend is voor de wijze waarop we in het leven staan en waardoor we ons verbonden voelen met onze medemens.

Al eeuwenlang denkt de mens na over het leven. Dichter Theun de Vries zegt dat ons bestaan een mysterie is en het daarom niet mogelijk is om dé zin van het leven te doorgronden. Bovenstaand kort gedicht eindigt met een fascinerende regel: “en is de schepping nieuw aan ons verricht.” Met andere woorden: de schepping is nog steeds gaande, ook in ons mensen.

Mede door het besef van zijn sterfelijkheid heeft de mens een onstuitbare drang om het leven te begrijpen. Veel hiervan, ook van de samenhang, heeft hij inmiddels ontdekt. Zo weten we dat we van sterrenstof zijn en dat we bewoners zijn van een kleine planeet in ons zonnestelsel, waarvan er weer meer zijn dan alle zandkorrels op aarde ... De wetenschap “bracht hem tot ver in het heelal en diep in het atoom.”³ Maar de oorzaak van alles, het hoe en vooral het waarom bleven een mysterie.

Die zoektocht naar de zin van het leven voerde de mens vooral naar zichzelf. Het rationele denken bleek niet voldoende. Naast ik denk dus ik ben (Descartes) ontwikkelde zich in de jaren 90 van de vorige eeuw een ander inzicht: ik voel dus ik ben. Juist zijn gevoelswereld, zijn ziel ervaart de mens als de kern van zijn leven.⁴ Wie zich daarnaast bewust is dat het leven een groot, maar ook kwetsbaar wonder is, gaat het leven ervaren als een godsge-schenk.⁵ In het apostolische werk zijn bij zingevingsvragen gevoel én denken aan de orde.

Al in 1961 antwoordde apostel L. Slok op de aan hem gestelde vraag of het leven wel enige zin had, dat dit door onszelf bepaald wordt!⁶ Hij verbond dat met het religieus gevoel.⁷ Vanaf de jaren 90 kwamen zingevingsvragen nadrukkelijker aan de orde en hebben ze tot meer verdieping geleid. Zingeving werd vooral gevonden in het hier en nu. Genetisch is de mens de laatste drieduizend jaar dezelfde gebleven, maar de omstandigheden waaronder hij vandaag leeft, zijn totaal anders geworden. Denk bijvoorbeeld aan de 24 uurseconomie, de nog steeds toenemende secularisatie, de digitalisering, robotisering, klimaatverandering en een leefbaar milieu.

De liefde voor het leven en voor elkaar werd steeds vaker benoemd als een weg naar persoonlijke levensvervulling. Het begrip Liefdemacht kreeg meer duiding en richting als scheppingskracht die zich op menselijk niveau kon manifesteren. We werden ons er meer van bewust dat de mens ervoor kon kiezen om die Liefdemacht wel of niet tot gestalte te brengen. Zingeving werd verbonden met bewust keuzes maken.⁸

Apostel Riemers schreef in dat verband: “De schepping is er en wij zijn er. Dat maakt het mogelijk dat wijzelf zin aan ons leven geven, ook al is levenszin niet iets wat we kunnen bezitten. We kunnen die wel ervaren en met elkaar delen. Wanneer onze persoonlijke talenten tot hun recht komen, geeft dat een blij gevoel van voldoening. Wie wil niet zinvol leven? (...) Je leven als zinvol en gelukkig te ervaren, heeft te maken met de aanvaarding van het leven zoals dat zich aan je voordoet. Werken aan zingeving vraagt bewustwording en is nooit vanzelfsprekend. Het apostolisch-zijn helpt mij m'n leven richting te geven en dat ook in te richten. Daarbij elkaars nabijheid beleven als een liefdeblijk van de schepping van God geeft ons leven glans en gloed. Zo ervaar ik de zin van mijn leven steeds opnieuw door zinvolle verbindingen met de mensen om mij heen.”⁹

Achter elk antwoord op levensvragen duiken weer nieuwe vragen op¹⁰ die ons op zoek naar zingeving in veranderde situaties tot nieuwe inzichten brengen. De weg daarnaartoe is geen autosnelweg, maar vaak een smal en grillig pad. Elk mensenleven kent immers hoogte- én dieptepunten. De hoofdzaak is te blijven zoeken naar die waarden die onder alle omstandigheden het leven de moeite waard maken. Liefde voor het leven en voor de mensen is daarbij van onmisbare waarde. Daarmee wordt een zinvolle dimensie aan het leven gegeven. Het vraagt wel een biddend nadenken over het leven: wat je ermee kunt en wilt.¹¹ En elk mens heeft een eigen antwoord op de levensvragen te geven. Dat kan een ander niet voor je doen. Wat je zelf ontdekt, houdt stand en vormt je persoonlijkheid. Want zoals de Hongaarse schrijver György Konrad het zei: “Op de vraag naar de zin van het leven antwoordt ieder met zijn eigen levensloop.”¹²

*In 't leven dat niet is te doorgronden,
geef ik zin aan m'n tijd'lijkheid;
met God, m'n oerbron, verbonden,
voel 'k mij deel van de eeuwigheid.*¹³

Henk Canten, maart 2019

---

¹ Kerstdeclamatorium 1997, *Op weg naar een harmonische samenleving*, pag. 43, Theun de Vries

² Zie ook *De grondslag van ons geloof*

³ Cantate *Oneindige schepping*, deel C: *de zoekende mens*
De zoektocht van de mens naar de zin van het bestaan
bracht hem tot ver in het heelal en diep in het atoom.

Twee voorbeelden:

- De ruimtesondes Voyager 1 en 2 zijn in het najaar van 1977 vanaf Cape Canaveral gelanceerd en hebben in

2013 ons zonnestelsel verlaten, waardoor de eerste door mensen gemaakte objecten de interstellaire ruimte bereikten. Ze hebben elk een gouden grammofoonplaat bij zich met beelden en geluidsfragmenten van de aarde, bedoeld als boodschap aan buitenaardse beschavingen. De platen bevatten ook symbolen als handleiding om hem zo mogelijk te kunnen afspeelen.

- Op de Frans-Zwitserse grens in de buurt van Genève is een ondergrondse deeltjesversneller gebouwd, een ringvormige tunnel met een omtrek van 27 kilometer, op een diepte van 50 tot 175 meter. Hij wordt gebruikt om elementaire deeltjes nader te onderzoeken. Bij het onderzoek laat men deeltjes met grote snelheid (bijna de lichtsnelheid) op elkaar botsen. Tijdens de botsing vallen die deeltjes uit elkaar in elementaire deeltjes zoals quarks. Op deze manier hoopt men theorieën te vinden die de vier fundamentele krachten (elektromagnetische kracht, zwaartekracht, zwakke kernkracht en de sterke kernkracht) kunnen verklaren uit één elementaire kracht.

⁴ Weekbrief 29, 1997 van H.J. Kooreman

⁵ Weekbrief 30, 2006 van F.H.L. le Fèvre: *Bestaansvreugde en levensmoed*

⁶ Weekbrief 26, 1961 van L. Slok

⁷ Weekbrief 42, 1982 van L. Slok

⁸ Meerdere weekbrieven van J.L. Slok:

8, 1994: *Keuzen beïnvloeden mede het verloop van de gebeurtenissen*

9, 1994: *De kracht van de liefde die mensen in staat stelt weer tot elkaar te komen*

32, 1994

35, 1996: *Ervaringen werpen een nieuw licht op onszelfen de wereld*

23, 1999: *Samen op weg naar 2000*

⁹ Weekbrief 14, 2002 van D. Riemers: *'k Wil m'n leven inhoud geven, waarlijk God tot eer*

¹⁰ Zangkoorlied 51, Vraag en antwoord

¹¹ Meerdere weekbrieven:

51, 2000 van J.L. Slok: *De wijdingsavond een zielservaring*

4, 2016 van A. Wiegman: *Liefde wijst de weg*

27, 2017 van E. M. van der Horst: *Voorwaarts leven*

33, 2018 van A. Wiegman: *Enig nadenken*

¹² Kerstdeclamatorium 2003: *De kracht van het gewone*, met het gedicht *Levenszin* (pag. 31 en 32)

Er is al veel gebeurd

wanneer je leven begint.

De wereld is al gevormd

en er is al een hele cultuur.

Je begint niet aan het begin,

je leert en wordt gevormd.

Je doet wat anderen je voordoen,

*Je spreekt hun taal die zij weer
van anderen hebben geleerd.*

Je denkt en het zijn niet

altijd je eigen gedachten,

je hebt ze aan je eigen omgeving ontleend.

*En tóch, er komt een moment
waarop je zelf moet beslissen
en jij alleen geeft het antwoord
op de vraag naar
de zin van jouw leven.*

Uit: *Antwoord, Gestalten van geloof in de wereld van nu*, auteur onbekend, uitgever Meulenhoff Amsterdam 1975

¹³ Zangkoorlied 14, *Godsgevoel*

Levensgeluk

*Kijk eens, zegt geluk, en toont ons het nu.
Het heeft een beetje in zijn handen.¹*

Met deze laatste regels uit het gedicht *Poëzie* wist Herman de Coninck treffend een essentiële eigenschap van geluk te raken. Het geluk speelt zich af in het nu. Een moment, zo kort dat het ongrijpbaar lijkt en alleen vorm kan krijgen in de beleving. Geluk is kwetsbaar: voordat je het weet, glipt het uit je handen. Zo ongrijpbaar als het is, toch zullen we proberen er iets over te zeggen.

In de onafhankelijkheidsverklaring van de Verenigde Staten van Amerika uit 1776 staat, zoals in diverse weekbrieven² is aangehaald: “We hold these truths to be self-evident, that all men are created equal, that they are endowed by their Creator with certain unalienable Rights, that among these are Life, Liberty and the pursuit of Happiness.” Het recht om geluk na te streven wordt vaak wat te gemakkelijk vertaald als een recht op geluk³. Toch weten we dat geluk niet af te dwingen is.

Zeker niet wanneer het gaat over het geluk dat je toevalt – of niet. Het geluk van het lot uit de loterij, de trein die je tóch haalt of het prachtige weer op je trouwdag. We kunnen hier niet zoveel aan doen. Maar je kunt wel je houding bepalen ten opzichte van hetgeen je overkomt. Het helpt om open te staan voor de momenten van geluk die ons plotseling kunnen overkomen. Apostel J.L. Slok gaf de raad om ons niet te bepalen bij datgene wat we per se willen en niet bezitten, omdat we anders de kans lopen alles wat we hebben te verliezen. Aan vele onvervulde wensen kan niet worden voldaan. We hebben eenvoudig maar te functioneren op de plaats waar we door het leven zijn gebracht. Dáár dienen we ons geluk te vinden.⁴ Dan kom je tot de omkering dat geluk niet dankbaar maakt, maar dankbaarheid gelukkig. “Gelukkig zijn heeft te maken met het gevoel van verwondering voor het leven én om daarmee dankbaar te zijn, ook met elkaar. Het scheppende leven kan op elk moment weer nieuw zijn.”⁵

Met de erkenning van het recht van ieder mens om naar geluk te streven, is ook de verantwoordelijkheid voor je eigen geluk dichtbij gekomen. Gelukkig zijn kan een norm worden waaraan je zou moeten voldoen, terwijl het geluk je juist lijkt te ontglippen naarmate je er harder naar op zoek bent.⁶ Daardoor kunnen mensen die graag gelukkig zouden willen zijn, ontmoedigd raken als dit niet lukt. Apostel L. Slok schreef dat het belangrijk is te beseffen dat niemand altijd gelukkig is. Hij beantwoordt de vraag hoe je dan wel gelukkig wordt: “Als een eeuwige wet geldt dat het werkelijke geluk en de hoogste bevrediging onverbreekelijk verbonden zijn aan het voldoen aan de goddelijke levensroeping en te leven waarvoor men in wezen en werkelijkheid geboren werd.”⁶ In *De grondslag van ons geloof* klinkt het antwoord op de vraag naar levensgeluk meer eigentijds, door verantwoordelijkheid te nemen voor en te werken aan waarden als compassie, solidariteit en duurzaamheid geven we zin aan ons bestaan en dit draagt bij aan ons levensgeluk.⁷

Het recht van ieder mens om te streven naar geluk draagt het risico in zich om vooral te streven naar het *eigen* geluk. Vragen wij ons nog genoeg af of ons geluk niet ten koste gaat van het geluk van de ander?⁸ Apostel Riemers herinnerde aan het gevoel van verbondenheid met de wereld en een humane levensvisie. Hij schreef dat onze idealen verder reiken dan persoonlijke voorspoed en geluk. Enkel en alleen voor jezelf gelukkig zijn is niet voldoende.⁹ Antjie Krog schreef: “Ek wil jou so graag gelukkig maak.” Maar we zingen het ook in de nieuwe tekst van een oud lied¹⁰:

*Een stil en diep geluk in mij, een rijk en zeker weten,
is dat ik mij verbonden weet met grootsheid niet te meten.
Een stil en diep geluk in mij, een antwoord dat blijft komen,
is als ‘k de ander zie als mij, de liefde weer kan stromen.*

*Een stil en diep geluk in mij, een groot gestild verlangen,
ontstaat door dankbaarheid in mij voor wat ik mag ontvangen.
Een stil en diep geluk in mij, het mooiste in m’n leven,
Is van dit groot en rijk geluk aan and’ren te gaan geven.*

Ingrid Meester, maart 2019

---

¹ Uit: Herman de Coninck, *De gedichten*, De Arbeiderspers, 12e druk 2003

² Diverse weekbrieven:

2, 2014 van A. Wiegman: *Geluk, zingeving en vreugde*

24, 2002 van D. Riemers: *Een stil en diep geluk in mij*

6, 1997 van H.J. Kooreman: *Op zoek naar geluk*

³ Weekbrief 6, 1997 van H.J. Kooreman: *Op zoek naar geluk*

⁴ Weekbrief 3-1990 van J.L. Slok

⁵ Weekbrief 1, 2010 van D. Riemers: *In het nieuwe jaar als nieuwe mensen doorgaan met hetzelfde*

⁶ Weekbrief 29-1953 van L. Slok

⁷ Zie ook: *De grondslag van ons geloof*

⁸ Weekbrief 2, 2014 van A. Wiegman: *Geluk zingeving en vreugde*

⁹ Weekbrief 34, 2007 van D. Riemers: *Muziek in ons hart*

¹⁰ Zangkoorlied 69, *Een stil en diep geluk in mij*

Menswaardigheid

In *De grondslag van ons geloof* staat dat we geloven dat alle leven uit één oorsprong voortkomt, we elk mens als gelijkwaardig willen zien en steeds zoeken naar wat ons verbindt. Ons apostolische geloof is gericht op zingeving en menswaardigheid; dan kan het gebeuren dat levensgeluk je toevalt.

In artikel 1 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (1948) staat dat “alle mensen vrij en gelijk in waardigheid en rechten worden geboren. Zij zijn begiftigd met verstand en geweten, en behoren zich jegens elkander in een geest van broederschap te gedragen.” Menswaardigheid wordt daarin als een grondrecht opgevat, dat ieder mens vanaf de geboorte heeft. Daarmee wordt de waarde van ieder mens erkend. Apostel L. Slok haalde in 1959 in een weekbrief deze verklaring aan en noemde het “een eerste schrede op weg naar het levensbesef: God als Mens.” Verderop in deze brief verbond hij het met de liefde van de mens voor God en noemde dat “het uitgangspunt van alle opvoeding, van alle opbouw, van alle ontwikkeling.”¹

De waarde en het belang van menswaardigheid houden de mens al heel lang bezig. Dankzij de evolutie heeft de mens een bewustzijn, waardoor hij al vroeg kon nadenken over zichzelf en zijn medemens. Daardoor kon het beeld dat de mens over zichzelf heeft en wat menswaardig is, zich door de eeuwen heen ontwikkelen.²

De Griekse wijsgeer Socrates (469-399 v. Chr.) was van mening dat wie zijn leven niet onderzoekt in feite geen menswaardig leven leidt. Door het stellen van prikkelende vragen spoorde hij mensen voortdurend aan tot nadenken over het goede, het ware en het schone. Dat geeft het leven diepgang en daardoor wint het aan menswaardigheid.³

In de 15e eeuw werd deze gedachte uit de Griekse en Romeinse cultuur vooral door Italiaanse humanisten herontdekt. De *Rede over de waardigheid van de mens* van de Italiaanse denker Giovanni Pico della Mirandola (1463-1494) is doortrokken van het zelfbewustzijn dat de Renaissance zo kenmerkt. De mens is daarbij het middelpunt van het heelal. Hij is tot de vrijheid geroepen een leven lang beeldhouwer te zijn van zijn eigen bestemming, om te worden wie hij verkiest te zijn. Het gemeenschappelijk te zingen lied *Levenskunst: de beeldhouwer* is een rechtstreekse verwijzing naar deze opvatting.⁴

In ons werk heeft menswaardigheid al decennialang een belangrijke plaats en dat is niet verwonderlijk. Immers, kort na zijn roeping in 1946 sprak apostel L. Slok niet over God en mens als twee naast elkaar staande grootheden, maar over God *als* mens. Hij verbond de mens met zijn oorsprong, met God. De mens is daarbij verantwoordelijk voor het beleefbaar maken van waarden die eeuwenlang aan God waren toegeschreven zoals de liefde tot de medemens, barmhartigheid en vergeving. Of in woordgebruik van die tijd: “Verheerlijking Gods door menswaardigheid!”⁵ Opeenvolgende apostelen hebben deze visie tijdovereenkomstig in hun weekbrieven verwoord.⁶

Menswaardigheid heeft betrekking op het gehele leven: hoe je omgaat met je medemens, met het leefmilieu, de flora en fauna. Soms lijkt het alsof we hiervan vervreemd zijn geraakt.

Als we geloven dat alle leven uit één oorsprong voortkomt, deel is van één samenhangend geheel, dan is ieder mens, ieder dier, iedere plant meer of minder met ons verbonden.⁷ Het begint met basaal oog hebben voor je medemens. Door je dienstbaar op te stellen kun je de mogelijkheid creëren dat je medemens zich kan ontwikkelen en het beste uit zichzelf kan halen. Overigens is het geen eenrichtingsverkeer. Dit proces kent vaak een wederkerigheid van geven en ontvangen, van samen ontwikkelen.

Het bepaalt ook je houding in lastige situaties. Soms gaat het van het opmerken van verdriet, zorg of onvermogen van de medemens, naar het daardoor geraakt worden én vervolgens in beweging komen om, waar mogelijk, het leed van de ander weg te nemen of te verlichten.⁸ En waar het wringt of schuurt met de ander, gaat het erom hoe je handelt. Klinkt dan in je houding door dat je de ander blijft respecteren en wilt begrijpen, dat je de mens blijft zien? In relatie met de ander is essentieel dat je de ruimte krijgt om te kunnen herstellen waar het misging of dat je de ander en jezelf de kans geeft om opnieuw te beginnen.

Menswaardigheid komt ook tot uitdrukking in respect voor je leefomgeving, de natuur. In onze welvaart is duurzaam leven vooral een kwestie van bewust leven. In dat kader schreef Jan Terlouw over deze houding recent een aansprekend essay: een ode aan de natuur en een pleidooi voor duurzaamheid.⁹ Telkens appelleert menswaardigheid aan de eigen verantwoordelijkheid, ook in onze eredienssten:

*En hier ontstaat dat gevoel vanbinnen,
dat ik graag anders en opnieuw weer wil beginnen.
Dat is: in liefde werken, toegewijd,
aan een wereld van menswaardigheid.¹⁰*

Henk Canten, maart 2019

---

¹ Weekbrief 48, 1959 van L. Slok: *Gods menselijke tegenwoordigheid*

² Weekbrief 33, 2009 van D. Riemers: *Menswaardig leven*

³ Zie [youtube.com/watch?v=DKwecwRae8c](https://www.youtube.com/watch?v=DKwecwRae8c)

⁴ Gemeenschapslied 104, *Levenskunst: de beeldhouwer*

⁵ Weekbrief 45, 1949 van L. Slok

⁶ Zie bijvoorbeeld de weekbrieven:

15, 1996 van J.L. Slok: *Herbezinning op ons menszijn*

33, 2009 van D. Riemers: *Menswaardig leven*

2, 2017 van A. Wiegman: *Werken aan menswaardigheid*

⁷ Weekbrief 10, 2018 van A. Wiegman: *Moed en geloof*

⁸ Zie in deze reeks *Compassie* van Ingrid Meester

⁹ Jan Terlouw, *Natuurlijk*, ISBN 97890596554341, geschreven voor de Boekenweek 2018

¹⁰ Zangkoorlied 19, *Anders en opnieuw*

III.

Over het levend houden en verdiepen van het geloof

Religiositeit

Humaniteit

Inspiratie en bezieling

Realiteit

Religiositeit

Er bestaan talloze definities van religie.¹ Hoewel die elkaar op verschillende punten tegen spreken, hebben ze ook iets gemeenschappelijk, namelijk de aanname van een transcendent domein, dus iets wat de mens overstijgt. Dat kan zijn een geloof in een bovennatuurlijke God (of goden), maar ook een immanente God, een goddelijke ‘vonk’ die in de mens huist.

Veel mensen noemen zich wel religieus, maar voelen zich niet met een kerkelijke of levensbeschouwelijke richting verbonden.² Sommige theologen maken een onderscheid tussen godsdienstigheid en religiositeit.³ Godsdienstigheid is de vorm, dus het geïnstitutionaliseerde geloof: de organisatie van de kerk met de hiërarchie van ambtsdragers en de kerkgang met alle daarbij horende rituelen. Religiositeit is dan de inhoud: de opvattingen van de gelovigen en de beleving van hun geloof.³

Religie betekende in het apostolische werk nooit dogmatiek, het naleven van voorschriften, kortom alles wat met het begrip ‘kerk’ werd geassocieerd. Uit de tijd van apostel Van Oosbree stamt de uitdrukking “We zijn geen kerk, maar een Werk.”⁴ Hij wilde ermee uitdrukken dat apostolisch-zijn niet gaat om de vorm, maar om de inhoud, om een levenshouding. “Niet apostolisch naar de naam slechts, maar apostolisch metterdaad.”⁵

Sinds 2015 noemt het Apostolisch Genootschap zich ‘religieus-humanistisch’.⁶ In die omschrijving komen twee kenmerken naar voren: enerzijds religie – de verbondenheid met God –, en anderzijds de gerichtheid op medemensen.

Die combinatie van een (verticale) religieuze dimensie en een (horizontale) humanistische dimensie is de essentie van het apostolisch gedachtegoed: God dienen door mensen nabij te zijn. “Je zou die twee relaties in een plusteken kunnen uitbeelden. De verticale lijn, die hemel en aarde verbindt, en de horizontale lijn, die daar loodrecht en onpartijdig naar links en naar rechts wijst, als een uitdrukking van de grenzeloze naastenliefde.”⁷ Op het kruispunt ontmoeten we – letterlijk – God in elkaar.⁸

In ons genootschap is de term ‘religiositeit’ synoniem met ‘religieus gevoel’. Het begrip is in samenhang met verwante termen, uitgediept in een artikel door Henk Brand.⁹ Hij verkent daarbij de vraag of we ook kunnen spreken van een ‘apostolische spiritualiteit’.

Hij beleeft deze “spirituele aanraking met het goddelijke” op sommige momenten in de eredienst, bijvoorbeeld bij de doop, wanneer een mensenkind de gemeenschap wordt binnengedragen, en de voorganger erbij zegt dat de “Liefde Gods steeds aan jou bewezen zal worden door de apostel en de gemeenschap.” Er zijn meer van dit soort ‘goddelijke momenten’ in de eredienst. Een aanwijzing van een voorganger, een confirmatie, het sluiten van een levensboek, een intensief beleefde, bevrijdende rondgang ... Iedereen zal er zijn eigen ervaringen bij hebben. Of we hiervoor ontvankelijk zijn, ligt voor een groot deel ook bij onszelf, in welke levensfase of situatie we ons bevinden, of met welk gevoel we meeleven met het geluk of het verdriet van wie we liefhebben.

“Ons geloof dat we deel zijn van iets oneindig groots en ons geloof in de samenhang van alles, vormen de kern van ons religieus gevoel.”¹⁰ Het is dat specifieke gevoel van ontzag en verwondering dat apostolischen ertoe brengt zich in te spannen voor “een duurzame, vredevolle wereld.”

Dick de Vos, maart 2019

---

¹ De herkomst van het woord religie is onzeker. Er wordt vaak beweerd dat het samenhangt met het woord *re-ligare* dat ‘opnieuw verbinden’ betekent, maar dat blijkt onjuist. Tegenwoordig denken taalwetenschappers dat het is afgeleid van een onbekend (niet in documenten overgeleverd) woord *religere* dat te maken heeft met religieuze plichten of het naleven van religieuze voorschriften. Volledigheidshalve moeten we religiositeit hier ook afbakenen tegenover spiritualiteit. ‘Dit woord komt van het Latijnse ‘spiritus’: adem, geest, gezindheid, ziel. Spiritualiteit is een geestelijke gerichtheid. Een manier van leven, denken, mens-zijn die zich verheft boven het alleen maar stoffelijke deel van de werkelijkheid. Een kwestie van ademen, met alle poriën van je ziel diep in- en uitademen.’ (Hans Bouma). Spirituele ervaringen kunnen zowel binnen als buiten bestaande godsdiensten plaatsvinden. Het gaat dan vaak om een overweldigende ervaring, waarin men los lijkt te komen van het eigen individu en opgaat in een groter geheel.

² Koert van de Velde, *Flirten met God. Religiositeit zonder geloof*. 2011

³ Bijvoorbeeld De godsdienstfilosoof A. van Harskamp in zijn boek *Het nieuw-religieuze verlangen*, aangehaald in *Ons Maandblad* van mei 2001

⁴ Oudste vermelding in een jeugdverhaal in de Bijlage voor onze kinderen van het *Hersteld Apostolisch Weekblad*, 28 september 1924, door Berri (pseudoniem van de latere apostel Lambertus Slok)

⁵ Lied 125 van de liederenbundel uit 1935

⁶ Uiteengezet in het artikel ‘De verbinding zoeken’, *Ons Maandblad*, september 2015

⁷ Weekbrief 1, 2001 van J.L. Slok

⁸ P. Leeftang in *De Stroom*, februari 2017

⁹ *Ons Maandblad*, november 1999

¹⁰ Kerstwijding 2018

Humaniteit

Een van de kenmerken van ons genootschap is dat we ons geloof levend willen houden en ons daarom ook steeds weer willen verdiepen in het leven en de plaats van de mens hierin. In de loop van de geschiedenis ontwikkelde zich daarbij het belang van humaniteit.

Menselijkheid, het humaan-zijn kreeg bij apostel L. Slok al snel na zijn roeping in 1946 een belangrijke betekenis. Dat kwam tijdens de landelijke bijeenkomst in het Goffertstadion in Nijmegen tot uitdrukking in de grote tekst op het middenterrein: “Wij zijn er voor God”. In het mannenkoorlied, dat tijdens die samenkomst werd gezongen, volgde daarop in één adem: “Dat is voor de mensen!” Het benadrukte dat de mens verantwoordelijk is voor het beleefbaar maken van waarden en eigenschappen die eeuwenlang aan God waren toegeschreven. Waarden zoals ruimhartig liefhebben, compassie met de medemens en vergeving in plaats van vergelding. Later ontwikkelde zich dat bij de apostel tot het ‘God-als-mens-evangelie’. Landelijke samenkomsten werden vaak besloten met het gemeenschappelijk zingen van de hymne “O, dag van glorie”, die eindigde met de woorden “Godes menselijkheid”. “Na eeuwen strijd” was er eindelijk sprake van nabijheid Gods.¹ Hoewel iedereen sterk gericht was op de apostel, bedoelde hij niet alleen zichzelf, maar spoorde allen aan om voor die nabijheid, voor die gezindheid te zorgen.

De visie *Wij zijn er voor God* heeft een treffende overeenkomst met gedachten die schrijfster Etty Hillesum eerder in 1941-1942 hierover optekende in haar dagboek *Het verstoorde leven* (eerste uitgave pas in 1981).² In 1995 citeert apostel J.L. Slok haar: “Maar dit ene wordt me steeds duidelijker dat jij (God) ons niet kunt helpen maar dat wij jou moeten helpen en door dat laatste helpen we onszelf. En dit is het enige wat we in deze tijd kunnen redden en ook het enige waar het op aankomt: een stukje van jou in onszelf God.”³

Hoewel het humanisme als levensbeschouwelijke stroming nauw verbonden is met humaniteit, wees apostel L. Slok dit af, omdat in zijn perceptie humanisten geen erkenning hadden voor de oorsprong van alles, voor God. Een enkele keer kwam dat ook in zijn weekbrieven aan de orde, bijvoorbeeld in weekbrief 5 uit 1955.

Rond 1990 trad er in deze opvatting een kentering op.⁴ In 1992 haalt apostel J.L. Slok in een weekbrief een citaat aan uit *De grenzen voorbij* (1991 van de echtparen Meadows en Randers).⁵ Veel mensen in de westerse wereld maakten zich al langer bezorgd over problemen van ongebreidelde groei van economie en welvaart, die een bedreiging vormen voor het milieu en de leefbaarheid voor de komende generaties. Zij schrijven over een humanisme dat moet zorgen voor een nieuw waardeconcept op het gebied van beheer van onze aarde én voor de wijze waarop mensen samenleven; waar liefde, vriendschap, solidariteit en levenslust opnieuw kunnen worden ervaren. “Hoe nauwer deze eigenschappen ons verbinden met andere levensvormen en met onze broeders en zusters overal ter wereld, des te meer wij zullen winnen.”⁶ Het geeft aan hoe sterk humaniteit toen al verbonden werd met compassie, duurzaamheid en solidariteit, waarden die nu mede de grondslag van ons geloof bepalen.

Menselijkheid werd steeds vaker als humaniteit geduid en ook nadrukkelijk verbonden met het religieuze gevoel. Apostel Riemers zette deze lijn krachtig door.⁷ Ons mens- en

wereldbeeld vertoonde inmiddels duidelijk herkenbare humanistische trekken. Wij geloven dat de mens is voortgekomen uit een evolutionair proces. Evenals humanisten en trouwens vele anderen erkennen we de wezenlijke gelijkwaardigheid van alle mensen. We voelen ons verbonden met onze naaste vanuit het besef dat de overeenkomsten tussen mensen zwaarder wegen dan de verschillen.⁸

Zowel apostel J.L. Slok als apostel Riemers schreef ook meermaals over leven in het hier en nu, over vrijheid en verantwoordelijkheid van de mens⁹ die kunnen leiden tot meer menswording, waarden die ook voor humanisten belangrijk zijn. Het begrip religieus-humanistisch is sindsdien niet meer verdwenen. Nog recent ging apostel Wiegman hierop in.¹⁰ Religieuze gevoelens als onze verbondenheid met de schepping vragen om een praktische, beleefbare invulling door liefdevol om te gaan met alles wat er is en, waar mogelijk, door het leggen van verbinding met de anderen en het andere. Met de humanistische component doelen we op het vermogen van de mens om zelf betekenis aan zijn leven te geven. Wat later legt hij een direct verband met de visie die apostel L. Slok in de jaren vijftig had ontwikkeld. *De term [religieus-humanistisch] betekent min of meer hetzelfde als wat destijds werd bedoeld met het 'God-als-mens-evangelie'. (...) Religieus-humanistisch is ook de wijze waarop je in verbinding met de ander wilt leven. Voor ons is dit onlosmakelijk verbonden met opzoekende liefde.*

Humaniteit, gekoppeld aan religieus gevoel, komt ook in onze nieuwere apostolische liederen tot uitdrukking, bijvoorbeeld in de tekst:

*Met dit mooie doel voor ogen:
't waardevolle door te geven,
weet ik dat geheel m'n leven
dient om 't mens-zijn te verhogen,
God in het mens-zijn verhogen.¹¹*

Henk Canten, maart 2019

---

¹ Het refrein van deze hymne luidde:

*O, dag van glorie, zolang verbeid,
dag van victorie na der eeuwen strijd.
O, dag van glorie,
Godes menselijkheid.*

² *Het verstoorde leven* - Dagboek van Etry Hillesum 1941-1943, ISBN13 9789460037269, uitgeverij Balans

³ Weekbrief 19, 1995 van J.L. Slok: *Vrijheid is een voorrecht en een opgave*

⁴ *Nieuw licht op oude wegen*, pag. 533 t/m pag. 535, Berry Brand, ISBN9789059727984, uitgeverij Eburon

⁵ Twintig jaar na het rapport *Grenzen aan de groei* van de Club van Rome presenteerden de echtparen Meadows en Randers in 1991 een update: *De grenzen voorbij*, ISBN 139789027430496

⁶ Weekbrief 31, 1992 van J.L. Slok: *Op basis van liefde kunnen mensen gezamenlijk bouwen aan een duurzame wereld*

⁷ Bijvoorbeeld twee weekbrieven van D. Riemers:

46, 2001 *De waarde van het apostolischzijn*

27, 2005 *The brotherhood of man*

⁸ Weekbrief 7, 2002 van D. Riemers: *Wat ons verbindt met de ander*

⁹ Weekbrieven van D. Riemers:

11, 2005 *Volharden in het liefhebben*

4, 2006 *Ik heb de lente in mijn hart*

¹⁰ Weekbrieven van A. Wiegman:

13, 2015 *Vernieuwd verbond*

22, 2015 *Bron van worden en van zijn*

¹¹ Zangkoorlied 2, *Het nieuwe denken*

Inspiratie en bezieling

Inspiratie en bezieling liggen dicht bij elkaar. Ze worden zelfs weleens als synoniem gebruikt. Toch is er een nuanceverschil. Je zou inspiratie de vonk kunnen noemen waardoor de startmotor op gang komt, en bezieling de kracht die de motor gaande houdt. Inspiratie betekent letterlijk ‘inblazing’ en wordt in de christelijke theologie door velen als de aanraking van de Heilige Geest gezien.¹ In het Latijn betekent inspiratie zowel inblazing als inademing. Bezieling is afgeleid van het woord ziel, dat weer voorkomt in de drie-eenheid lichaam, ziel en geest. Het refereert aan het gevoel, het mysterie en het dikwijls onbenoembare. Apostel Wiegman noemde de ziel in de weekbrief voor 9 mei 2016 “De kern van ons mens-zijn, daar waar verwondering, verbinding en verantwoordelijkheid beleefd worden.” En in de weekbrief voor 12 november 2017 citeerde hij Socrates die de ziel benoemde als “datgene in ons wat streeft naar het ware, het goede en het schone”.

“Het vurig verlangen naar de bezieling van de eerste christelijke gemeenten lag ten grondslag aan het ontstaan van de apostolische beweging in de eerste helft van de negentiende eeuw in Engeland. Pinksteren is voor ons in die zin een historische gedenkdag.”² In de eerste Van Oosbreezing, genaamd *Van wederkomstverwachting tot werk in de wereld* (B.L. Brand, 2000), werd deze periode uitvoerig beschreven evenals in het boek van H. Boer *De zegen van de twijfel*.

Inspiratie en bezieling moeten gewekt worden. Dat vraagt activiteit van twee kanten. Je moet het willen geven en willen ontvangen. Het manifesteert zich door mensen, door teksten, herinneringen, dromen, ervaringen, muziek, beelden en door andere kunstvormen. Het brengt en houdt mensen in beweging om het hen overstijgende enigszins te duiden en te begrijpen. Enigszins inderdaad, omdat het geheel nooit te vatten en te verwoorden zal zijn. Wat dan blijft, is de verwondering dat het is zoals het is. Misschien wel de drive voor alle levensbeschouwingen?

Hieronder wordt een schets gegeven aan de hand van enkele weekbrieffragmenten van de laatste, ruim vijftig jaar.

In de tijd van apostel L. Slok werden in de ontmoeting tussen de apostel en degenen die aan zijn plaats werkten enerzijds en de apostolischen anderzijds inspiratie en bezieling gecreëerd. Een wederzijds proces. Dit bleek ook uit liedteksten uit die tijd zoals *Bezield door mijn apostel* en *Uit de kracht en de bezieling van uw levenwekkend woord*. Er waren momenten dat de apostel diep geraakt was door de bezieling van zusters en broeders. Naar aanleiding van het landelijk declamatorium in 1974 schreef hij: “Zij spraken niet alleen over een nieuwe fundamentele bezieling, doch deze bezieling sprak uit alles wat er van hen uitging...”³

Apostel J.L. Slok voegde een belangrijke nuance toe. Inspiratie kent vele gezichten. “Wat voor de ene mens een bron van inspiratie blijkt te zijn, is voor de andere soms oorzaak van

wanhoop en verdriet.”⁴ En opziener Kooreman heeft het over “het ontmoeten van de ander als bron van inspiratie voor het eigen leven”.⁵

Apostel Riemers schreef ook vaak over hoe mensen voor elkaar een bron van inspiratie kunnen zijn. Ook werd de koppeling met Pinksteren veelvuldig genoemd. In de weekbrief voor 27 mei 2007 lezen we: “Wat en wie bezielt mij, waar haal ik mijn inspiratie vandaan om het leven, zoals het zich aan mij voordoet, in goede banen te leiden? (...) De geestelijke verzorging in ons genootschap is erop gericht ieder te inspireren de macht van de liefde op zijn of haar wijze te blijven openbaren. Een wederzijdse aansporing tot bezield leven.”

Een beter – wellicht enigszins gedateerd – woord is misschien wel ‘begeestering’. “Zoeken wij nog naar de begeestering, opdat onze zielenwereld wordt aangesproken en we met heilig vuur worden vervuld?”⁶ Begeestering reikt verder en heeft meer inhoud dan inspiratie en bezieling. Apostel Riemers zei het krachtig: “Begeestering voor de diepe zin van ons leven is meer dan de bezieling op één bepaald moment. Zij is dynamisch en duurzaam omdat het werken aan een mooiere samenleving met vergevingsgezindheid, medemenselijkheid en naastenliefde nooit af is.”⁷

Steeds nadrukkelijker komt naar voren dat bezieling, inspiratie en begeestering, onmisbaar zijn om het apostolische werk een herkenbare plaats in de samenleving te geven. Apostel Wiegman: “Als gemeenschap zijn we er in de eerste plaats om eenieder te ondersteunen bij de verzorging van de eigen ziel. Maar we vormen ook een bezield verband als gemeenschap, als het ware een ‘collectieve ziel’, die net als het individu midden in zijn of haar omgeving staat. We spreken erover dat we graag in verbinding willen leven met onze omgeving. Wij kunnen als gemeenschap of genootschap van grote betekenis zijn vanuit dat bezielde verband en daar zelf ook sterker van worden.”⁸

Wim Hamberg, maart 2019

---

¹ Weekbrief 29, 2001 van oudste Van der Hulst en herder Van Peppen: *Ik voel de levenskracht weer stromen*

² Weekbrief 19, 1996 van opziener H.J. Kooreman: *Pinksteren: bezield worden voor het nieuwe*

³ Hartensuiting 51, 1974 van L. Slok

⁴ Weekbrief 28, 1986 van J.L. Slok

⁵ Weekbrief 27, 1996 van H.J. Kooreman

⁶ Weekbrief 21, 1990, eerste pinksterdag van J.L. Slok

⁷ Weekbrief 18, 2007, Pinksteren van D. Riemers: *Pinksteren, de kracht van begeestering*

⁸ Weekbrief 36, 2013 van A. Wiegman: *De jaren leren je dingen die de dagen niet meer weten*

Realiteit

Een nieuw ontdekt inzicht hoe de werkelijkheid zou kunnen zijn, kan op gespannen voet staan met uitgangspunten waarop religies zich baseren. Een van de kenmerken van ons geloof is dat wij ons niet gebonden voelen aan dogma's en open willen staan voor nieuwe ontwikkelingen.¹ Realiteit in de betekenis van werkelijkheid behoort tot de elementen die ons geloof levend houden en verdiepen. Door de eeuwen heen is dat lang niet altijd vanzelfsprekend geweest. Integendeel, religie en wetenschap stonden en staan ook nu nog vaak tegenover elkaar. Maar de honger naar waarheid is voor de mens een sterke, niet te stuiten drijfveer.

De Italiaanse natuurkundige en astronoom Galileo Galilei (1564-1642) publiceerde in 1610 zijn waarnemingen van de maan, de sterrenhemel en de Melkweg. Hij kwam tot de conclusie dat de aarde in een baan om de zon draaide en ook dat ze niet plat was, maar rond. Dat was geheel in strijd met de opvatting van de kerk dat de aarde het centrum van het heelal was en de zon om haar heen draaide. Uiteindelijk werd Galilei veroordeeld tot huisarrest. Pas in 1992 werd hij door de kerk gerehabiliteerd en als een gelovig mens erkend.

In *On the origin of species* beschreef de Engelsman Charles Darwin (1809-1882) hoe iedere soort uit een voorouder is ontstaan en dat soorten in de loop van de tijd door natuurlijke selectie konden veranderen. Binnen de wetenschap werd deze visie vrij snel aanvaard.

Binnen het christendom zijn er echter nu nog steeds orthodoxe stromingen, zoals aanhangers van het creationisme, die dit afwijzen en het scheppingsverhaal van de Bijbel letterlijk interpreteren als de waarheid.

Het zijn voorbeelden van het spanningsveld dat een nieuwe werkelijkheid kan veroorzaken bij stromingen met vaak eeuwenlang gekoesterde opvattingen. Het leven is dynamisch en kent veranderingen en vernieuwing op economisch, sociaal en cultureel gebied. Met die werkelijkheid hebben we dagelijks te doen; de realiteit van het leven doet ons midden in de wereld staan.

Ook in ons werk zijn er altijd wijzigingen van opvattingen en inzichten geweest. De uitspraak *Van licht tot licht* duidt daar bijvoorbeeld op. Apostel Van Oosbree liet een letterlijke interpretatie van de Bijbel los en raadde aan om ons "te verbinden aan de zin der dingen".²

Bij ouderen in ons werk is een kernachtige uitspraak bekend van apostel L. Slok: "Leven is veranderen."³ In een van zijn laatste weekbrieven omschreef hij dit nader in opmerkelijke woorden: "Nieuwe gedachten staan nooit op zichzelf. Zij zijn de logische consequenties van het groeiende evoluerende leven. De genialiteit is gelegen in het opmerkingsvermogen 'waarheen de stroom zich wendt' in de ontspannen fijngevoeligheid voor levensverschijnselen en in het bezielende verlangen het leven een mogelijkheid te bieden voor verdere opgang."⁴ Deze realistische visie is nog steeds actueel.⁵

In meerdere weekbrieven ging apostel J.L. Slok in op de betekenis van realiteit in de maatschappij en in ons werk. "Zo kunnen we in deze tijd de afbrokkeling zien van het traditionele religieuze wereldbeeld (...) en de opkomst van een seculiere cultuur met een prominente plaats voor de wetenschap."⁶ Dat inzicht gold ook voor de ontwikkeling van ons werk. Het

besef groeide dat de betekenis van ons leven in de realiteit van vandaag, in het hier en nu gevonden moest worden, en wel voor ieder persoonlijk.⁷

“Zoals in de maatschappij gebeurt, maken we momenteel (1994) de overgang van een vrij gesloten regel- en normgeleide gemeenschap naar een zoekende en lerende gemeenschap, die gebaseerd is op openheid en communicatie en waarin ruimte is voor individuele verschillen. (...) Hij stimuleert ons om op zelfstandige wijze met de eigen mogelijkheden onze plaats in het leven in te nemen.”⁸ Hieruit sprak een gezond gevoel voor de realiteit en de daarvoor noodzakelijke veranderingen.

In 2001 brak hij met de traditie dat hij de apostelplaats zou vervullen tot het einde van zijn leven. In dat verband schreef hij dat hij rekening wilde houden met de realiteit dat vanaf een bepaalde leeftijd de vaardigheid afneemt om nieuwe uitdagingen aan te gaan en de daarmee gepaard gaande problemen op te lossen.⁹ Het was een doorbraak die met veel begrip en instemming werd ontvangen.

Apostel Riemers zocht naar wegen om geestelijke verzorgers zoveel mogelijk in handen te geven voor een goed en eigentijds functioneren. Zo formeerde hij onder meer een weekbriefgroep die hem bijstond bij het schrijven van de weekbrieven, opdat ze in onze eredienssten leidraad zouden kunnen zijn voor religieuze verdieping en richtinggevend voor antwoorden op levensvragen. Vrij kort na zijn roeping introduceerde hij de jaarlijkse voorgangersconferenties. Verzorgers leren daar van elkaar, onder meer door het delen van ervaringen over de soms zo weerbarstige realiteit van alledag.

Voortschrijdend inzicht veroorzaakte ook talloze andere ontwikkelingen zoals de plaats van de apostel, de teksten van onze liederen en – bij apostel Wiegman sterker dan voorheen – de noodzaak om nadrukkelijk naar buiten te treden.

Bij het nastreven van onze idealen is het belangrijk oog te houden voor de soms ontnuchtende werkelijkheid. Dat vraagt om balans tussen die twee. Het brengt tot bezinning op wat wijzelf doen en wat dat betekent voor degenen in mijn directe omgeving. Gelukkig groeit wereldwijd gestaag het besef dat het persoonlijke leven niet op zichzelf staat, maar dat we deel zijn van een groter verband. Het klimaatakkoord van Parijs en het vervolg daarvan in Katowice zijn daarvan voorbeelden. Te grote afstand tussen ideaal en realiteit vraagt een antwoord in eenvoud en blijmoedigheid. Het gaat om veel meer dan het eigen belang, het gaat om een leefbare wereld voor ons allen, voor onze kinderen en kleinkinderen. Als we dat voor ogen houden, zullen we ons ideaal steeds weer verbinden met de realiteit van het leven.¹⁰ En creëren we “*keer op keer de moog'lijkheid voor een nieuwe werk'lijkheid.*”¹¹

Henk Canten, maart 2019

---

¹ Zie bijvoorbeeld het jaarthema tweede kring, periode 3, 2001

² Mannenkoorlied 26, *De zin der dingen*

³ Voor het eerst teruggevonden in weekbrief 36, 1966 van L. Slok

⁴ Weekbrief 25, 1984 van L. Slok: *Jeugdappel in een nieuw millennium*. In weekbrief 1, 2017: *Nieuw denken* haalde apostel Wiegman deze woorden opnieuw aan.

⁵ Bijvoorbeeld in zangkoorlied 17, *Het nieuwe denken*

⁶ Weekbrief 46, 2000 van J.L. Slok

⁷ Weekbrief 49, 1990 van J.L. Slok

⁸ Kerstdeclamatorium 1994: *Mensen in beweging, uit bewogenheid voor een betere wereld*, pag. 13

⁹ Weekbrief 18, 2001 van J.L. Slok: *Vrijheid is een kostbaar goed*

¹⁰ Weekbrief 33, 2008 van J. van der Linden: *Liefde voor menswaardigheid*

¹¹ Zangkoorlied 24, *Almacht Gods in 's mensen denken*

IV. Over het doen en werken vanuit het geloof

Van geloven naar werken

Solidariteit

Compassie

Duurzaamheid

Gemeenschap en individu

Van geloven naar werken

“Nu haasten wij ons elkanders lasten te dragen, de wet van Christus te vervullen en geen hoorders maar daders des woords te zijn. Het zijn woorden uit 1905 (!) van apostel Kofman, gericht aan Mijn lieve broeders Voorgangers en ‘lastdragende’ en ‘verlichte’ leden!”¹ In *De grondslag van ons geloof* staat dat we vanuit ons geloof de verantwoordelijkheid voelen om in ons persoonlijk leven compassie, duurzaamheid en solidariteit beleefbaar te maken (deze drie waarden zijn elders nader uitgewerkt). Het is de voorlopige uitkomst van een ontwikkeling van het geloof binnen de apostolische beweging in Nederland vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw.

Als we ons in de geschiedenis van ons genootschap verdiepen, blijkt *Van geloven naar werken* door alle jaren heen een actueel thema te zijn geweest. Elke apostel heeft tijdovereenkomstig de broeders, zusters en jonge mensen hiertoe geïnspireerd en bemoedigd. Daarbij is het opmerkelijk dat elke nieuw geroepen apostel aansluiting vond bij de denkbeelden van zijn voorganger en bij de maatschappelijke ontwikkelingen. In de geschiedenis van ons geloof is daarom een doorgaande lijn te ontdekken.²

Wat verstaan we eigenlijk onder geloof, onder apostolisch geloof? Onze geschiedenis overziend heeft zich een ontwikkeling voltrokken van een collectief naar een persoonlijk geloof. In de periode voorafgaand aan de Tweede Wereldoorlog was geloof stevig omkaderd en verankerd in “Gods heilsplan met de mens”. Veel gebeurtenissen werden nog direct aan God toegeschreven.

“Het is vooral aan apostel Van Oosbree te danken dat zich in de vorige eeuw een nieuwe gedachtewereld kon ontfouwen. Hij wilde dat de mens zich bewust werd van zijn eigen mogelijkheden. ‘Geloof bovenal in uzelf’ was een van zijn uitspraken. Maar voor velen was dit nog moeilijk. (...) Hoewel in de jaren 60 en 70 ook binnen Het Apostolisch Genootschap nog behoudzucht heerste, kan gezegd worden dat over het grootste deel van de 20e eeuw sprake is van een meer vrijzinnige opvatting over het geloofsleven. (...) Het geloof in een persoonlijke God was allang verlaten en ook de overtuiging dat wat er in de wereld en het persoonlijk leven gebeurde, Gods wil zou zijn. In Het Apostolisch Genootschap werden we ons er steeds meer van bewust dat de mens zelf verantwoordelijk is voor wat hij doet.”³

Door de eeuwen heen is de mens altijd op zoek geweest naar antwoorden op levensvragen, op ‘waaromvragen’, vooral bij onbegrijpelijke gebeurtenissen, tegenslag, teleurstelling en verdriet. Eigenlijk ligt een diepgevoelde behoefte aan betekenis, bemoediging en troost daaraan ten grondslag. Geloof speelt daarin een belangrijke rol. In de loop der jaren werden verwondering, vermoeden en godsvertrouwen wezenlijke elementen van ons geloof. “Mijn geloven speelt zich af in een gebied, waarin ik het antwoord op de vraag ‘waarom’ niet altijd bij de hand heb. Waarin hoogstens een vermoeden van richting of van samenhang en oorsprong groeit. Het begint bij verwondering, beseffen en soms ademloos ervaren dat we deel zijn van het mysterie dat leven heet. (...) Door te bidden en te danken, ook als er veel te dragen is en ook nu ik het schrijf kom ik in dat gebied, waarin ik, ondeelbaar, God ontmoet. De vraag van waaruit alles is, transformeert naar een antwoord, waarvoor te leven.

De levensvragen die er zijn, worden niet letterlijk beantwoord of verklaard, maar mijn antwoord rijpt. Ik wil bijdragen aan schoonheid en samenhang. De vragen verdwijnen niet maar er groeit wel vertrouwen.”⁴

Het is vertrouwen in jezelf én in je medemens, ook als deze je weleens teleurstelt. Het is een diep gevoel van godsvertrouwen, waardoor je je deel weet van en verbonden voelt met het ondoorgrondelijke grote geheel, met het scheppende leven. Dan voel je je verantwoordelijk om menswaardig te leven en kies je ervoor naar de goede dingen te blijven kijken en je daaraan te verbinden, zonder je ogen te sluiten voor de realiteit van alledag.⁵

Een religieuze beweging vindt haar bestaansrecht in de verwerkelijking van haar geloof en idealen; niet in perfectie of foutloosheid, maar in gezindheid en gedrag.⁶ Uiteindelijk gaat het om het doen. Wat je in onze gebouwen aan inzicht en inspiratie ondervindt, vraagt om transformatie naar bewust en liefdevol handelen in het leven van alledag, tussen en met je medemensen.⁷ Vanuit een diep gevoel van verbondenheid met het scheppende leven, je religieus gevoel, kan je ervoor kiezen dat die wereld om je heen meer en meer een plaats van vrede en menswaardigheid wordt. Het begint bij jezelf, altijd. *Eén moet beginnen luidde* ooit de titel van een kerstspel ...

“Er ontstaat een weten zonder precies te begrijpen en een waarheid, die waargemaakt moet worden. Ik weet van waaruit en waarheen ik bewegen moet: wij mensen zijn er om elkaar te dienen in barmhartigheid en medemenselijkheid. In Genesis wordt geschreven: ‘En er zal licht zijn.’ Dat kunnen wij, dat moet ikzelf brengen en levend houden, ook tegen de duisternis in, ons geloof én ons werk!”⁴

Dit is kenmerkend voor onze apostolische cultuur. Het gaat om werken “in de wereld om mij heen, die ik mijn eigen weet, in de situatie die mij door het lot is gegeven, in dat wat dag aan dag om mij is, wat mij van dag tot dag opeist, daarin ligt mijn wezenlijke taak en daarin de vervulling van mijn bestaan, die voor mij open ligt.”⁸

In drie recente weekbrieven⁹ schreef apostel Wiegman dat apostolisch-zijn geloven én werken is. Een blijvende wisselwerking dus! Het geeft zin aan ons bestaan en draagt bij aan ons levensgeluk. Hiermee was, is en blijft het dankbaar en noodzakelijk werk.

*Niet bij het lezen laten,
ook niet bij het horen laten,
wij zullen daders zijn!*
(Apostel Schwarz, 1888)¹⁰

Henk Canten, maart 2019

---

¹ *Het Brood des Levens* 26, 1905 van J. Kofman

² Weekbrief 25, 2008 van F.H.L. le Fèvre: *De bijzondere plaats van de Apostel*

³ Weekbrief 52, 2000 van J.L. Slok: *Overdenking op de laatste dag van de 20e eeuw*

⁴ Weekbrief 29, 2015 van M.E. van Strien-van Milaan: *Mijn geloof*

⁵ Weekbrief 5, 2011 van D. Riemers: *Vertrouwen wekken door trouw te zijn*

⁶ Weekbrief 3, 2009 van F.H.L. le Fèvre: *Gezindheid en gedrag*

⁷ Kerstwijding 2018 *De kracht van het verhaal*, pag. 29

⁸ Weekbrief 22, 1999 van J.L. Slok: *De mens en zijn levensvervulling*, (citaat van Martin Buber)

⁹ Weekbrieven van A. Wiegman:

20, 2017 *Geliefd is de mens*

12, 2018 *Pasen, een nieuw verbond*

23, 2018 *Ritme om het leven ten volle te omarmen*

¹⁰ Weekbrief 10, 2003 van D. Riemers: *Niet bij het lezen laten, ook niet bij het boren laten, wij zullen daders zijn!*

En ook het boekje *Er zijn bergen verzet!* pag. 9, Centrale Administratie, Baarn, 1987

Solidariteit

Solidariteit is in de meerjarenvisie *Meer dan het gewone* naast compassie en duurzaamheid gekozen als een van de drie waarden waar het Apostolisch Genootschap zich op zal richten.

Apostel J.L. Slok haalt in een weekbrief uit 1991 de definitie van solidariteit uit de Van Dale aan: “Solidair zijn met elkaar betekent: ‘bewust zijn van saamhorigheid en bereidheid de consequenties daarvan te dragen’ en zegt daarover vervolgens: “Als het gevoel van saamhorigheid gelegenheid krijgt in het bewustzijn te ontwaken en wereldomvattend kan worden, ontstaat er een geheel andere samenleving. Dan ontaardt egoïsme niet in leven ten koste van anderen, doch ontwikkelt zich een gevoel van welbegrepen eigenbelang en wordt door saamhorigheid en bereidheid de consequenties daarvan te dragen, overleving voor allen mogelijk.”¹

Deze omschrijving bevat twee belangrijke elementen. Allereerst, en dat is de basis vanwaaruit solidariteit voortkomt: “het bewust zijn van saamhorigheid”. We zijn één mensheid² en zijn ten diepste verbonden met elkaar, omdat we uit dezelfde oorsprong voortkomen.³ Deze basis is de essentie van menselijkheid en is nauw verbonden met het Afrikaanse begrip ‘ubuntu’⁴. ‘Ik ben een individu, omdat ik verbonden ben met andere mensen: ik ben omdat jij bent. Als iets jouw waarde als mens vermindert, dan vermindert mijn waarde eveneens. Door jou te hulp te schieten, bescherm ik ook in wezen mijn ‘zelf’ – mijn huidige zelf of mijn kwetsbare toekomstige zelf.⁵ Het is het ‘welbegrepen eigenbelang’ waar apostel J.L. Slok naar verwees.

Deze, hierboven genoemde ‘wereldomvattende’ saamhorigheid of verbondenheid strekt veel verder dan een groepsgevoel van bij elkaar horen. Hoe fijn dat ook kan zijn, daar zijn risico’s aan verbonden. Want degene die niet tot de groep behoort, wordt buitengesloten. Hierdoor kunnen mensen juist tegenover elkaar komen te staan. Maar een solidariteit die zich wereldwijd uitstrekt, sluit niemand uit en omvat óók de voorgaande en toekomstige generaties.⁶ Daarmee raken we aan een volgend element in de omschrijving: namelijk de bereidheid om de consequenties van deze saamhorigheid te dragen.

Solidariteit roept op om je gedrag af te stemmen op het grote geheel waar je deel van uitmaakt. Verantwoordelijkheid nemen voor je plaats in de wereld en er zorg voor dragen dat je niet meer neemt dan je toekomt, en aanvullen wat nodig is waar het jou gegeven is om dat te kunnen doen. Omdat je schatplichtig bent. Want wat, van alles wie je bent of wat je bezit, heb je nu uitsluitend aan jezelf te danken?

Het is lang niet altijd gemakkelijk solidair te zijn als het aankomt op het dragen van de consequenties hiervan. Het kan het gevoel geven je te moeten aanpassen en veel te moeten inleveren. Toch hoeft solidariteit niet in de weg te staan van individuele ontplooiing. Mensen verschillen en die verschillen zijn waardevol. De geschiedenis leert ons tenslotte dat juist sterke individuen het verschil weten te maken ten behoeve van de gemeenschap.

“Het gemeenschapsgevoel kan versterkt worden als we weten dat we opgenomen zijn in een universeel Scheppingsproces. We horen bij elkaar.”⁷ Daarom was het jaarthema in 2011: *De Wereld, dat zijn Wij zelf*. Apostel Riemers schrijft: “Ons leven is immers vervlochten met dat van anderen en met een ideaal dat ons eigen belang overstijgt.” Hij verwijst naar de kersttoespraak van de koningin: “We zijn meer en meer op onszelf aangewezen. Toch blijft een plek waar wij ons thuis voelen, vertrouwen kunnen hebben in de mensen om ons heen en mogen uitgaan van solidariteit, enorm belangrijk. Misschien is wel de grootste uitdaging hoe individu en gemeenschap weer met elkaar te verbinden en vertrouwen te herstellen.”⁸

Ingrid Meester, maart 2019

---

¹ Weekbrief 5, 1991 van J.L. Slok

² Mens zijn doe je samen, *De Stroom*, nr. 8 2015, pag. 4

³ Zie ook weekbrief 14, 2018 van J. Zwart: *Het besef van verantwoordelijkheid voor de ander*

⁴ Ubuntu is een woord uit de Bantoe-talen. Het is eigenlijk nauwelijks te vertalen met een westers begrip. Het bestaat uit twee delen: ‘ubu’ betekent het ‘zijn’, het ‘bestaan’ vóórdat het zichtbaar wordt in vormen of processen. ‘Ntu’ staat voor de differentiatie van het ‘zijn’, de ontelbare manieren waarop het zich ontwikkelt, zichtbaar wordt als vorm of proces. Van kosmos tot waterval en van mens tot mier. Ubu en ntu zijn ondeelbaar, het zijn twee aspecten van dezelfde ondeelbare heelheid. Ubu kan niet anders bestaan dan door de manieren waarop het zich ontvouwt (ntu). In ntu werkt de kracht van ubu. Ntu is niet statisch, het is een voortdurende beweging. In deze dynamische heelheid neemt de mens een belangrijke plaats in. Het woord voor mens in Bantoe-talen is umuntu. Dat lijkt veel op ubuntu; het voorvoegsel is anders, maar de stam, ntu is hetzelfde. Dat duidt erop dat de mens ook een vorm is, waarin het ‘zijn’ zich ontwikkelt, zichtbaar wordt. Een deel van een ondeelbaar, scheppend geheel. Ubuntu: denken vanaf de andere kant, *De Stroom*, oktober 2007, pag. 13.

⁵ Farid Esack, Zuid-Afrikaans moslimtheoloog. Gastdocent ethiek a/d Katholieke Xavier University in Cincinnati, VS. Weekbrief 22, 2005 van D. Riemers: Jeugdappèl: *Verwonder, verbind, vertrouw: Durf!*

⁶ Weekbrief 18, 2016 van A. Wiegman: *Van schoonheid en verantwoordelijkheid*

⁷ Weekbrief 39, 1993 van J.L. Slok

⁸ Weekbrief 1, 2011 van D. Riemers: *Want jou huis is my huis*, zie ook de toespraak van koningin Beatrix uit 2009, koninklijkhuus.nl/documenten/toespraken/2009/12/25/kersttoespraak-2009

Compassie

Compassie is een begrip dat in een weekbrief voor het eerst is gebruikt door apostel Riemers op 11 april 2006.¹ Hij gebruikt het woord in hetzelfde jaar nog eenmaal,² en daarna duurt het tot 2012, voordat het opnieuw voorkomt in een weekbrief.³ Vanaf dat moment verschijnt het woord steeds vaker en in de Meerjarenvisie 2017 *Meer dan het gewone*,⁴ is het naast solidariteit en duurzaamheid één van de kernbegrippen.⁵ Het Apostolisch Genootschap heeft de *Charter for Compassion* mede ondertekend. Deze werd in 2009 opgesteld op initiatief van Karen Armstrong. Het genootschap sluit zich daarmee aan bij een platform voor mensen die zich verbinden in een wereldwijde samenwerking. En bij de missie om de principes uit het *Handvest voor Compassie* tot leven te brengen en te stimuleren tot vreedzaam en humaan samenleven.⁶

Het woord compassie staat letterlijk voor *mee lijden*. Maar de betekenis van het begrip reikt veel verder dan alleen ‘medelijden hebben’. Het omvat een beweging van het zien van verdriet, zorg, of onvermogen van de medemens, naar het daardoor geraakt worden én vervolgens in beweging komen om waar mogelijk het leed van de ander weg te nemen of te verlichten.⁷ Daarmee wordt dan ook direct duidelijk dat compassie een term is die binnen het Apostolisch Genootschap weliswaar nieuw klinkt, maar in betekenis niet anders is dan de oude term ‘barmhartigheid’. En inderdaad, wie in het archief van weekbrieven zoekt op de term ‘barmhartigheid’ vindt vele hits vanaf 1905 tot op heden. Apostel L. Slok verwees naar de diepere betekenis van het woord barmhartigheid, in het Hebreeuws: ‘rachamim’.⁸ Rachamim is de meervoudsvorm van *rèchèm*, dat baarmoeder betekent. Het is zichtbaar in de genegenheid van een moeder voor haar kleine kind (Jesaja 49:15), de tederheid van een vader voor zijn zoon (Psalm 103:13), een intense liefde tussen broers en zussen (Genesis 43:30).

Compassie – of barmhartigheid – wordt in het genootschap regelmatig onder de aandacht gebracht. Dat is begrijpelijk, als je bedenkt dat een compassievolle houding de opdracht is die volgt uit de basisregel van alle grote religies. Een regel die zowel positief als negatief wordt geformuleerd: “Behandel de ander zoals je zelf behandeld wil worden”, of “Wat jij niet wil dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet”.⁹ Of, zoals Jezus het heeft geformuleerd: “Heb God lief boven alles en de naaste als jezelf.”¹⁰ Om dit te kunnen doen zal je bereid moeten zijn om je werkelijk in de ander te verplaatsen, je moeten afvragen hoe de ander zich voelt en wat hij nodig heeft, en vervolgens je gedrag afstemmen op hetgeen gedaan moet worden. En dat is niet eenvoudig omdat het van ons vraagt om voorrang te geven aan een ander, boven de eigen behoeften, verlangens en gevoelens. In elk geval voor dat moment.¹¹

In onze huidige tijd en maatschappij wordt regelmatig gesignaleerd dat we steeds individualistischer lijken te worden. Onafhankelijkheid is een groot goed. Maar focus op jezelf en je eigen ontwikkeling gaat niet vanzelfsprekend hand in hand met zorg voor de ander. Gaat aandacht voor het individu ten koste van compassie? Of het terecht is te denken dat compassievol leven nu moeilijker is dan in andere tijden, is nog maar de vraag.

Het verhaal van de barmhartige Samaritaan is niet zonder reden al zeker 2000 jaar oud.¹² Ook in dat verhaal liepen verschillende mensen de hulpbehoevende voorbij voordat de Samaritaan, een vreemdeling, zich wel de barmhartig toonde.¹³ Dat in ieder mens zowel het

egocentrisch streven als een altruïstische drang aanwezig is, is van alle tijden. “Soms zijn we de één, dus degene die de helpende hand biedt, maar soms zijn we die ander, namelijk degene die aan de nood van de naaste voorbijgaat, terwijl verwacht mocht worden dat we deze nabij zouden zijn”, schrijft apostel J.L. Slok, waarna hij oproept om de liefde levend te houden.¹⁴ Dit oude verhaal, dat al zo vaak opnieuw is verteld, laat zien hoe compassie altijd een kernwaarde is geweest bij het beleefbaar maken van ons geloof.

In het besef dat je als mens verbonden bent met je medemens en de wereld om je heen, ontstaat betrokkenheid bij de ander.¹⁵ Door deze betrokkenheid ben je in staat om jezelf uit het middelpunt van je eigen wereld te halen en juist een ander in het centrum te plaatsen. Wie zijn aandacht onbaatzuchtig richt op de ander, vergeet voor dat moment in elk geval voor een deel zichzelf en ervaart zingeving. Zoals beschreven is in een lied dat vroeger de titel had *Het grote geheim*:

*Wie zichzelf geheel gaat geven en voor de ander steeds blijft openstaan,
voelt dat onbaatzuchtig leven zoveel glans geeft aan 't bestaan.
Wie zichzelf vrij durft te geven in een dienend samengaan,
wordt niet armer, maar juist rijker. Daar kan 't mooiste uit ontstaan.*¹⁶

Ingrid Meester, maart 2019

---

¹ Weekbrief 14, 2006 van D. Riemers: *Goede vrijdag*

² Weekbrief 27, 2006 van D. Riemers: *Een mooie tuin heeft vele kleuren*

³ Weekbrief 34, 2012 van J. Zwart: *Apostolische levensidealen*

⁴ Meerjarenvisie 2017, Meer dan het gewone, apgen.nl/leden/organisatie/meerjarenvisie-2017-2022

⁵ Weekbrief 7, 2018 van: *Compassie, een brug tot elkaar*

⁶ charterforcompassion.org

⁷ *De Beweging van barmhartigheid* gebruikt de drieslag ‘zien-bewogen worden-in beweging komen’. Zie de missie van deze beweging op: barmhartigheid.nl

⁸ Weekbrief 52, 1977 van L. Slok

⁹ *Compassie*, Karen Armstrong, vertaald door Albert Witteveen, De Bezige Bij, Amsterdam 2011, pag. 10

¹⁰ Marc. 12:30-31

¹¹ Weekbrief 37, 2002 van D. Riemers: *Barmhartigheid is het hart verruimen*. “Barmhartigheid vraagt van ons over de grenzen van onze zelfgerichtheid, onzekerheid en vooroordelen heen te stappen.” En weekbrief 26, 2008 van D. Riemers: *Barmhartigheid en gerechtigheid*, over het vinden van de balans tussen rechtvaardigheid en barmhartigheid

¹² Luc. 10:25-37

¹³ In de Richtlijnen Jeugdarbeid, 15e jaargang nr. 3, wordt terecht opgemerkt dat Jezus de vraag stelde wie de naaste was *van de man die in handen van rovers was gevallen*.

Hiermee werd het slachtoffer als naaste uitgesloten en bleef de Samaritaan over als degene die zich als naaste had betoond. ‘Hoewel de wet de Joden gebod de naaste lief te hebben, moest de Samaritaan het hun vóórdoen!’

¹⁴ Weekbrief 8, 1997 van J.L. Slok

¹⁵ Weekbrief 2, 2008: *Bewust apostolisch zijn*. “Barmhartigheid is de erkenning dat je persoonlijke identiteit

geworteld is in de gemeenschappelijke ervaring mens te zijn. Dit gevoel van menselijke solidariteit komt tot uiting wanneer je elkaar treft, ontmoet en met elkaar samenleeft. Juist in situaties waarin mensen stuklopen, gekwetst of 'gewond' zijn en daarbij hulp behoeven. Zo ontstaat uit een sterk gevoel van verbondenheid besef van barmhartigheid. De ander terzijde staan, ter wille zijn en ondersteunen uit naastenliefde. De naaste lief te hebben als jezelf en helpen zoals je zelf geholpen wilt worden."

¹⁶ Zangkoorlied nr. 16, *Zichzelf geheel geven*

Duurzaamheid

‘Duurzaamheid’ is een van de drie waarden van de meerjarenvisie van het Apostolisch Genootschap. ‘Als wij ons bezinnen op de vraag wat nodig is in de samenleving, zijn de volgende waarden van belang: solidariteit, duurzaamheid en compassie.’

Waar komt het woord eigenlijk vandaan? Het woord ‘duurzaamheid’ betekent oorspronkelijk ‘lang durend, blijvend’, en verder ‘weinig aan slijtage of bederf onderhevig’. In die betekenis komt het geregeld voor in oude weekbrieven en andere publicaties binnen het apostolische werk. Voorbeelden zijn:

- “Wat God ons geeft is duurzaam.” (1910)¹
- “Zonder Hem kunnen wij niets doen (...) wat duurzaam bestaan, heil en zegen ten gevolge heeft.” (1919)²
- Apostolischen werden ook gemaand tot een “duurzaam en ernstig streven.” (1919)³
- “Een duurzaam samengaan vraagt aanbidding en aanbidding wil zeggen liefhebben in alles.” (1982)⁴

De laatste decennia heeft het woord duurzaamheid er een connotatie bijgekregen, namelijk een ecologische: “het milieu niet of weinig belastend”. Die betekenis komt uit het rapport *A common future* (1987) van de VN-commissie onder voorzitterschap van de Noorse ex-premier Brundtland. Deze definieerde ‘duurzame ontwikkeling’ (*sustainable development*) als de “ontwikkeling die aansluit op de behoeften van het heden zonder het vermogen van toekomstige generaties om in hun eigen behoeften te voorzien in gevaar te brengen”. Duurzaamheid betekent dus vooral een rem op overconsumptie en uitputting van grondstoffen en voedselbronnen.

In die ecologische betekenis dringt het woord ook het apostolisch spraakgebruik binnen, voor het eerst in *Ons Maandblad* van december 1992, over de totstandkoming van het kerst-declamatorium 1992. “Het toekomstgericht bezig zijn komt in het hele declamatorium tot uiting. Wij willen onze bijdrage leveren aan duurzame ontwikkelingen in de samenleving. ‘Duurzaam’ in de betekenis van houdbaar. En zo kwamen we op de titel voor 1992.” (*Op basis van liefde bouwen aan een duurzame wereld.*)⁵

Apostel Riemers verruimt vervolgens het begrip duurzaamheid tot een manier van leven. De start wordt gegeven in de weekbrief 8, 2005 met als titel *Duurzaam leven*. “Duurzaam leven begint met je te bezinnen op je eigen menszijn, te zien dat je zelf een schakel bent in een groter geheel, om er vervolgens naar te handelen. Het is een universele levenshouding die niet alleen de natuur betreft, maar ook relaties in gezin, gemeenschap en samenleving.”

Ook in praktische zin breekt het thema duurzaamheid door. In 2005 staat een artikel over enkele apostolische duurzame ondernemers (*De Stroom*, 1 oktober 2005). Daarna gaat het snel. Op 30 juni 2007 ondertekende het Apostolisch Genootschap, het Akkoord van Schokland, samen met andere organisaties, bedrijven en ministeries. Hierin staan concrete afspraken of plannen voor hun (eigen of gezamenlijke) inzet voor een of meer millennium-

doelen, zoals de inzet voor een duurzaam leefmilieu en eerlijke handel. En in 2008 gaf het bestuur de opdracht voor een duurzaamheidsprogramma. “Het Apostolisch Genootschap gaat duurzaam”, kopt een artikel in *De Stroom* van juni 2009. “Want we hebben de aarde geleend van onze kinderen.” Hier worden een aantal duurzame maatregelen vanuit het Dienstencentrum toegelicht, zoals duurzaam bouwen, duurzame energie (o.a. zonnepanelen), duurzame inkoop van goederen en etenswaren, enz.⁶

Momenteel geldt duurzaamheid als een van de waarden binnen ons genootschap. Zo staat het in onze meerjarenvisie: “Wij ontlenen vertrouwen aan het vermogen om in alle levensomstandigheden een liefdevol mens te zijn of opnieuw te worden. Dat vertrouwen geeft ons moed in het eigen leven waarden als compassie, duurzaamheid en solidariteit beleefbaar te maken.” “Duurzaamheid betekent in deze context: leven vanuit onuitputtelijke liefde die beleefd wordt in menswaardigheid en in zorgvuldig beheer van de aarde.”⁷ Maar evenzeer: “We zijn de aarde te gast en dienen zuinig met onze gastvrouw om te gaan.”⁸

Dick de Vos, maart 2019

---

¹ Hersteld Apostolisch Weekblad 1-5-1910

² Hersteld Apostolisch Weekblad 1-3-1919

³ Hersteld Apostolisch Weekblad 30-3-1919

⁴ Weekbrief 41, 1982 van L. Slok

⁵ De belangstelling voor duurzaamheid blijkt ook uit een bezoek, in 1997, aan de Nationale Commissie voor Internationale Samenwerking en Duurzame Ontwikkeling. *Ons Maandblad*, januari 1997, pag. 22-24.

⁶ Blinde vlek, ook binnen het Apostolisch Genootschap, is echter nog de geringe aandacht voor ons eetpatroon. Met name de consumptie van vlees heeft een negatieve uitwerking op onze aarde. En niet alleen op de aarde, ook op onze gezondheid en de leefomstandigheden van dieren. nu.nl/wetenschap/5688590/wetenschappers-radi-caal-ander-eetpatroon-nodig-wereld-redden.html

⁷ Duurzaamheid raakt aan het begrip rentmeesterschap, een veelgebruikte term in de christelijke ethiek (en bij politieke partijen op christelijke grondslag). Binnen de apostolische traditie wordt deze term zelden gebruikt, waarschijnlijk juist vanwege die kerkelijke associatie. Maar er is ook een inhoudelijk onderscheid. Uitgangspunt van het rentmeesterschap is dat God de eigenaar is van de schepping. De mens heeft die in beheer gekregen en moet daar, als een goede rentmeester, rekenschap van afleggen. In de huidige apostolische visie is dit mensgerichte wereldbeeld verlaten. We staan niet naast de schepping, maar zijn er onderdeel van: deel van een ondeelbaar geheel.

⁸ Weekbrief 43, 2018 van A. Wiegman: *Het hier en nu vieren*

Gemeenschap en individu

*Als wij allen samenwerken,
zoals u nu van ons hoort,
is er heel veel te genieten:
luister maar eens naar ons slotakkoord.*

Bovenstaande regels zijn het slotcouplet van kinderkoorlied *Samen*¹. De tekst illustreert wat sinds vele jaren een groot goed is in het Apostolisch Genootschap. Samenwerken en het delen van de meest uiteenlopende gevoelens hebben we hoog in ons vaandel.

Na de Tweede Wereldoorlog ontstond in Nederland een hernieuwd gevoel van solidariteit en saamhorigheid. Dit was ook in het Apostolisch Genootschap zichtbaar. “Wij zijn er voor God” en “Wij gaan bergen verzetten” waren de credo’s van die tijd. Met nadruk op het woord ‘wij’. Het leidde op den duur wel tot een zekere spanning, omdat individualisering, democratisering en emancipatie hand over hand toenamen.

In de tijd van apostel J.L. Slok werd een grote verandering zichtbaar. “Door de overgang van een hiërarchische naar een netwerkstructuur, door onderscheid te maken tussen waarden en tijd- en plaatsgebonden normen, door het creëren van ruimte voor een individuele beleving en praktisering van het apostolisch-zijn, door de omschakeling van monoloog naar dialoog en door vrouwen een gelijkwaardige positie in de verzorging te geven, werd de sociaal-culturele achterstand in zo’n twintig jaar weggewerkt.”²

In oktober 2004 ging Willem Hirs (socioloog) in een artikel nader in op het spanningsveld tussen individu en gemeenschap. Dit artikel diende ter voorbereiding van een conferentie van de kring van districtsvoorgangers. Hij onderzocht of dit spanningsveld inderdaad binnen het genootschap bestond en of dit te beïnvloeden zou zijn. Hij kwam tot de conclusie dat die spanning er in algemeen-maatschappelijke zin is, dus ook binnen het genootschap. Na een grondig onderzoek besluit hij door te zeggen “dat in het genootschap individu en gemeenschap niet buiten elkaar kunnen. Niet om elkaar te controleren, maar wel om elkaar te inspireren. Gebruik de gemeenschap als plek waar je elk individu de kans geeft tot een zinvol eigen verhaal te komen.”

Manuela Kalsky illustreert op de vijftiende J.H. van Oosbreelezing in april 2013 de zichtbare bewegingen in het spanningsveld van individu en gemeenschap door op te merken dat het niet langer om de monotheïstische geloofszuiverheid gaat, maar om een spirituele zoektocht van de individuele mens. Deze combineert dan vaak elementen vanuit verschillende levensbeschouwelijke tradities met elkaar.

Ook in weekbrieven is deze zoektocht en de ruimte daarvoor te zien en te voelen.³ Ruimte om soms even naar jezelf te vluchten en vervolgens weer te luisteren naar en te groeien door de ander: ubuntu.⁴

Monique van Strien-van Milaan schreef de weekbrief voor de zondag van de jongerenconfe-

rentie 2018. Over *borders* en *bridges*. Over de grenzen die je stelt en de bruggen die je bouwt. Over mens-zijn. “Mensen die niet bang zijn. Mensen met een open geest die verbindingen zoeken en leggen tussen groepen en individuen. En die ook werken aan verbinding in zichzelf en met het hen overstijgende. Mensen die ook weten waar grenzen liggen. Grenzen aan wie je bent, wat je kunt dragen en wat je kunt verdragen. Die weten waar ik eindigt en waar wij begint.”⁵

Wim Hamberg, maart 2019

---

¹ Kinderkoorlied 15, *Samen*, tekst René Hamstra, muziek René Blom

² *Nieuw licht op oude wegen*, Berry Brand, pag. 617 e.v.

³ Uit: *Het spanningsveld 'Individu en gemeenschap'*, oktober 2004, W. Hirs

⁴ Uit: vijftiende J.H. van Oosbreelezing (13 april 2013)

⁵ Weekbrieven:

22, 2005 van D. Riemers: Jeugdappèl: *Verwonder, verbind, vertrouw: Durf!*

24, 2015 van A. Wiegman: *Zien en zijn*

9, 2018 van A. Wiegman: *Ubuntu*

⁶ Ik ben omdat wij zijn

⁷ Weekbrief 8, 2018 van M.E. van Strien-van Milaan

Dankwoord

Een project doe je niet alleen.

Al in een voorbereidende fase spraken we met velen om ons doel, de doelgroep en de werkwijze (van wat nu heet “Grondslag in perspectief”) helder te krijgen. We zijn dank verschuldigd aan Rob Tijdeman en Manfred Horstmanshoff voor het meedenken over concept en opzet. In een eerder stadium hadden we ook verkennende gesprekken met Nanda Ziere, Anne Leendertse, Hans Roos en Klaas Eenkhoorn.

Remi Lucassen en Roel van Eijkelenburg van het Archief binnen het Dienstencentrum toonden hun bereidheid om ons team ter zijde te staan bij historische validering.

Een stuurgroep en programmaleiders die ons op enige afstand volgden en bemoedigden waren onontbeerlijk. We danken Kier van der Wal, Jan Zwart, Wim Bosma, Ruud Hoendervoogt, Inge de Bos en Bert Wiegman voor deze gevoelde steun, die concreet, vlot en aanzienlijk was.

Uiteraard danken we de vier schrijvers voor hun inspanningen. Ingrid, Wim, Dick en Henk: jullie leverden knap werk en jullie waren altijd bereid om uit alle hoeken van ons land met ons samen te komen en jullie visie en gedrevenheid met ons te delen en zo nodig aan te passen. We zullen de inspirerende samenkomsten met jullie missen.

Veel correctiewerk werd verricht door Wim Boone. Nauwgezet en snel maakte hij er goed Nederlands van. Een laatste redactionele slag op leesbaarheid werd gemaakt door Kirsten Donders. Merijntje Betzema tekende op professionele wijze voor de vormgeving – enfin: oordeelt u zelf maar. Andere medewerkers van het Dienstencentrum droegen bij aan de fysieke totstandkoming van dit boekje.

Wij zijn dankbaar voor ieders belangrijke en tijdige hulp.

Maud Marbus en Ab Geldof

APOSTOLISCH
GENOOTSCHAP